

MATIJA IVANIĆ — VOJVODA JANKO I STOLJETNA BORBA HVARSKIH PUČANA I PLEMIČA ZA POLITIČKA PRAVA

Nada Klaić

I/1. *Problem — Literatura.* Ocjena ili uopće obrada društvenih pokreta u prošlosti, posebno u srednjem vijeku ubraja se bez sumnje u vrlo teške zadatke historičara. Ne mislimo da je takav rad težak samo zbog toga što od istraživača prošlosti zahtjeva primjenu besprijekorne znanstvene metode. Jer i tada kad se tehnička, rutinska strana posla dovrši, dolazi možda najteže: ocjena i neminovno »etiketiranje« obrađivanog problema. Većina historičara — svih profila! — naginje brzim »katalogizacijama« historijske materije u uvjerenju, dakako pogrešnom, da je sve ono što se u srednjem vijeku zbivalo feudalno, u onom najprostijem i najjednostavnijem pojmu te riječi. Takva netočna klasifikacija rezultat je najčešće oskudnog poznavanja srednjovjekovnog društva i gospodarstva — a da ne govorimo o izvornom materijalu! — u pojedinih autora koje, na žalost, ništa ne smetaju njihovi uski horizonti. Kako su uvjereni da sve znaju, nemoguće im je protumačiti u čemu griješe. Zato se danas više nego ikad hrvatskoj, štoviše, jugoslavenskoj historiografiji nameće potreba za komparativnim studijama srednjovjekovnog društva, gospodarstva i političke vlasti. Tek tada kad izađemo iz općih i vrlo uskih okvira dosadašnjih radova o društvenim previranjima, bit ćemo u stanju pružiti stvarnu sliku zbivanja u prošlosti.

Upravo s namjerom da prekinem loš običaj prepisivanja u prikazivanju Ivanićeve bune u hrvatskoj historiografiji, posvetit ću u ovom radu, u njegovu prvom dijelu, posebnu pažnju društvenom i gospodarskom razvitku dalmatinske komune u srednjem vijeku. Smatram, naime, da se na Ivanićevu pobunu smije i može gledati samo u svijetlu društvenih pokreta na istočnoj jadranskoj obali u cijelosti.

Premda je u najnovije vrijeme bilo žestokih okršaja zbog različitih tumačenja Ivanićeve pobune, ipak se bez pretjerivanja može ustvrditi da cjelokupna literatura o toj buni još nema pečat ozbiljnog znanstvenog rada. Razlog tome nije samo činjenica da se već desetljećima provlače historiografijom ista mišljenja. Literaturi o Ivaniću nedostaje prije svega ispravan *teoretski pristup*. Tumačenju se zbivanja u početku XVI st. prilazi s lažnom patetikom jer prevladava pogrešno uvjerenje, pogotovo kod nestručnjaka, kako se od historičara zahtjeva da se bez razmišljanja

stavi na stranu onih koje smatra »potlačenima«. Do tog da bi ipak prije trebalo podrobnom i nepristranom analizom izvora utvrditi gdje leže stvarni uzroci pobune, najnovija literatura niti ne dolazi.

Prikazi Ivanićeve bune imaju još jedan ozbiljni nedostatak: ako su uopće rađeni na izvornom materijalu, onda je to samo onaj koji je dao Sanudo u svojim »Dnevniciima«. A vidjet ćemo da su oni zaista skromna podloga za prikaz takvog pokreta kakva je bila Ivanićeva pobuna.

Iako je pred više od sto godina Sime Ljubić govorio o pučkoj hvarskoj buni, historičari su u XX st. potpuno na njega zaboravili.

Svakako se ne može smatrati slučajem da prvi prikaz — koliko je danas poznato — daje još 1864 g. S. Ljubić koji je ostao do danas jedan od najboljih poznavalaca mletačkih arhiva i dalmatinske povijesti. Ljubić daje prikaz bune najprije u »Pregledu hrvatske povijesti,¹ ali isti tekst prestampava 1869 g. u 11 knjizi svog »Ogledala knjezne povijesti jugoslavjanske na poučavanje mladeži.« Osobita vrijednost Ljubićeva rada jest u tome što on gleda na zbivanja u Dalmaciji u okviru srednjoevropskih političkih zapletaja, a posebno prati mletačku povijest u to vrijeme. On, naime, uvjerljivo pokazuje kako mletačke neprilike potkraj XV i u početku XVI st. »raznietise u grudih primorskih stanovnika, odavna stojećih pod železnim čepetom mletačkoga lava, zapretanu al ne utrnutu zeiju, opet se povratiti pod blago okrilje ugar. — hrv. krunec.«² Petar Berislavić i Simun Divnić su uvjerali kralja Vladislava da će se Dalmatinci »na prvi bliesk njegova oružja baciti u naručaj svoje braće«, a u to je uvjeren i Pasqualigo, mletački poslanik u Ugarskoj. Kako su se u Dalmaciji počeli javljati nemiri, poslan je onamo S. Giustinian, kojega, kako Ljubić kaže, »u Hvaru čekaše još liepša prilika da jasnije iskaže svu svoju mržnju plemićku proti nižjem stalisu.«⁴ Vrlo je zanimljivo na koji način Ljubić prikazuje podrijetlo i korijenje pučkih buna u početku XVI st. u Dalmaciji. Venecija je, misli Ljubić, »demokratski ustav« primorskih gradova pretvarala od početka XV st. »u svoj strogo aristokratski, siegurajuć u isto doba te svoje namjere nastanjivanjem stranjskih porodica u naše zemlje.«⁵ Zato nastaje »silna građanska borba među plemstvom i pučanstvom« koje se »u Hvaru valjda čestie nego inudje ponavljalo, jer tu se više stranjskoga smetlišta uvuklo bilo u plemstvo radi običajna pristajanja mletačkih galija«. Zbog »obiesti plemstva« dižu se početkom 1510 g. »njekoji poglaviti građani u Novom Hvaru, kim su na glavi bili Matija Lukanić, kanonik hvarski, i Toma Bevilaqua, tajno se urotiše proti plemstvu...«. No, kako »velikim čudom proplaka križ«, oni »se zabune te se toga posla za sada ostave«. Budući da su »pravi uzroci obćeg nezadovoljstva još sve isti ostajali«, moglo je »i manje nasilje od strane plemstva u čas prouzrokovati golem rasap«. Do njega i dolazi 23. svibnja, kad u Starom Gradu izbija zbog »gadnog nasilja« poznata buna. Ipak se ona »malo kašnje utaloži, pošto se ondi-ešnji plemići prisegom obvezoše na pogodbu, kojom nižemu stališu dozvoliše njekoja građanska prava. Sad stadoše buntovnici da prisile i plemiće, koji su tada stanovali u Novom Hvaru na tu pogodbu«. Ljubić zatim prikazuje ukratko dolazak Navajera na otok izričito naglasivši da on vraća mir. Kad su pučki pokreti u Dalmaciji učestali, Venecija šalje Giustiniana. Izlažući dalji tok zbivanja, Ljubić prvi put spominje Ivanića u vezi s Giustinianovom navalom na Jelsu, gdje ga pobunjenici »dočekaše, potukoše i na bieг prisiliše.«⁶ Napeti odnosi ni time nisu uklonjeni, »jer

hvarski plemići videć da ih vlada brani i njihova nasilja povlašćuje, do mala stadoše opet tjerati starim putem i još biesniji gnjesti puk«. A puk opet »1. kol. 1514 skoči na oružje, voleć sasvim propasti, negoli više plaziti kao rob pod kletim jarmom gruba nasilstva«. Premda je nakon pokolja plemstva »ponovno mir na otoku među pučani i ostavšimi plemići«, Capello provodi oštre kazne. Pozivajući se na Malipierovu izjavu o tome kako bi trebalo objesiti najmanje desetericu hvarskih plemića, Ljubić završava prikaz s konstatacijom da »to već dosta kaže, gdje je uprav krivnja bila i kako su Mletčani pravicu štovali i dielili«.7

Nema sumnje da je Ljubićev prikaz bune odveć dramatiziran i da je on ostao na površini zbivanja, ali unatoč tome Ljubić je nadmašio sve kasnije pisce sličnih »pregleda« hrvatske povijesti koji su Ivanićevu bunu potpuno mimoišli.

Prikaz historiografije o Ivaniću u XX st. neće biti teško dati, prije svega zato što se, kako je već upozoreno, tekstovi kreću u začaranom krugu. Gotovo svi prikazi stoje pod utjecajem Novakova, danas potpuno zastarjela opisa bune.

Grga Novak daje 1918 g. prvi put prikaz »Pučkog prevrata na Hvaru 1510. — 1514.«. U prvom poglavlju kratko je opisana hvarska općina u XV i XVI st., a u nastavku se Novak zadržava na »Borbi pučana za ravnopravnost s vlastelom u XV stoljeću«.8 Naslov ovog poglavlja ne odgovara sasvim sadržaju jer je borba svedena samo na suprotnosti između puka i vlastele. Ta Novak odmah u početku prikaza priznaje da su neka »hvarska vlastela preuzela potpuno u svoje ruke sudačku vlast tvrdeći da im to pravo po nasljedstvu pripada«, pa je to stvorilo »veliko nezadovoljstvo koje zahvati puk i neke plemiće«.9 Kako posredovanje Zigmunda ne donosi ploda »ova su vlastela ostala na vlasti, pače su postala i gora« i zato »se slože druga hvarska vlastela s pučanima« i ponovno nastaje obračun među vlastelom te »sad posta otok Hvar poprištem velikih nemira«. Zato se teško može prihvatiti Novakov prikaz tadašnjih društvenih suprotnosti na otoku. Ako je, kako Novak tvrdi, glavnu snagu »gradske stranke« činio puk, ali je u njoj bilo i »mnogo vlastele«, a unatoč tome u pučanima je »odavna klijala mržnja na plemstvo«, što je tjerovalo pučane da prime u svoje redove hvarske plemiće? Ili obrnuto? Nadalje, ako su »vladajuća vlastela svojom nasilnom upravom« natjerala »mnoge plemiće« da se postave »na čelo buntovnika«, sruše odredbe »o zatvoru velikog vijeća« i prime »u vijeće mnogo pučana, proglase ih plemićima te skupa s njima zavladaše gradom«,10 onda se takva borba ne može prikazivati kao rezultat »mržnje« između pučana i plemića. Uzroke treba tražiti u nekim drugim činjenicama. Isto je tako teško povjerovati da su stranačke borbe od 1418 do 1420 g. toliko pod utjecajem straha, želje za pomirenjem i dobrovoljnog, ničim uvjetovanog popuštanja. Može li se prihvatiti mišljenje da plemići 1419 g. puštaju u hvarsko vijeće dvadesetericu pučana samo zato jer se boje »ponovnih nereda«?11 Ili, da su iduće godine protivnici, samo zato što su uvidjeli »da ovako ne može da dalje ide« izabrali »reformatore«? Razdoblje od 1420 do početka XVI st. prikazano je u Novaka nešto jasnije, što naravno nije slučaj jer su mletački izvori o pučko-plemićkim sporovima poznati. Pa ipak nije jasno kakvu ulogu ima u tom razdoblju hvarsko svećenstvo za koje Novak tvrdi da vodi puk. Postavlja se, dakako, pitanje može li se slučaj kanonika Stipkovića uopćavati? Jesu li

Novakovi prikazi pučko-plemičkih odnosa vjerno prikazani? Točno je doduše što Novak tvrdi — to je uostalom poznata činjenica — da Venecija vješto upravlja općinama popuštajući prema potrebi jednima ili drugima, ali kakva je uloga, na primjer, dvojice plemića 1450 g. »koji su smućivali narod i neprestano podživali razmirice između vlastele i puka«¹² ako su ta ista dvojica radila »u Veneciji direktno protiv puka i isposlovali su duždevo pismo, po kojem se odtada unaprijed ima oružati hvarska galija«?¹³ Budući da iz Novakova izlaganja nije jasno tko je pučanin, ostaje nejasan i bit problema, tj. uzroci borbe u XV st. Kad na primjer, kako ćemo još pokazati, izbija spor zbog berbe, onda zabranom nisu, kako Novak misli, obuhvaćeni samo pučani, nego i »alii omnes habentes possessiones et vineas in insula nostra Lissae«! Ili je na početku prikaza trebalo reći da su pučani svi stanovnici otoka koji ne pripadaju hvarskom vijeću.

U posljednjem poglavlju daje Novak prikaz »Oružanog ustanka hvarskih pučana 1510.—1514«.¹⁴ Već u prvim rečenicama iznenađuje čitaoca zaista naivnim pričanjem o uzrocima sukoba. »Siti bahatosti plemstva... koje je... u svemu pokazivalo svoju superiornost i prezir prema puku, uvrijeđeni u svom ponosu, što su neka vlastela silovali neke pučanke, skupljanu se hvarski pučani na tajne sjednice... Njima na celu su bili kanonik hvarske stolne crkve i kapelan Sv. Marije Anuncijate Matej Lukanić i sin admirala Bevilaque, Toma«.¹⁵ Ništa manje naivan je nastavak teksta prema kojem tobože presudnu ulogu ima u početku ustanka »događaj«, tj. tobožnje čudo s raspelom koje je prokrvarilo! Umjesto da to »čudo« kao kritički historičar preseli u bajke, a ispita njegovo djelovanje na suvremenike, Novak priča o njemu kao da se doista zbilo! Nekritičkim odnosom prema priči hvarskog svećenstva Novak djeluje na javnost koja naravno nema uvijek ni volje ni mogućnosti da se upusti u ocjenu takvih zbivanja. Po svemu se čini da je riječ o nevještoj Lukanićevoj priči koja je njemu omogućila da se od »narodnog propovjednika« pretvori u zaštitnika crkvenih i plemićkih interesa. Jer Lukanić se odjednom pojavljuje kao propovjednik koji zahtjeva da »narod pusti plemiće da mirno uživaju svoju čast«, a od plemića zahtjeva da »miluju narod i ne miješaju se u crkvene poslove«.¹⁶ Kritičkog historičara ne mogu, razumije se, mletačka svjedočanstva ili apostolski vizitatori uvjeriti da je križić uistinu prokrvario! To što se, kako Novak tvrdi, i danas svetkuje u Hvaru 6. veljače kao blagdan sv. Križića historičaru nije odlučno. Pogotovo ako zna da je Lukanić na kraju poludio i doskora umro.¹⁷

Odbije li se, dakle, »čudo« kao uzrok pobuni, ostaju »bahatost plemstva« i »silovanje nekih pučanki«, a valja priznati da je te pojave neobično teško, gotovo nemoguće, dovesti u vezu s uzrocima pobune. To više, što Novak i autori koji su prihvatili njegove tvrdnje ne pokazuju u kakvoj je uzajamnoj ovisnosti i uzročnoj povezanosti »čudo« s »pučanima na otoku« koji su tobože »bili previše dobro organizirani i previše su mrzili vlastelu, a da bi se cijela urota rasplinula zato što su neki vođe od tog odustali«.¹⁸ Nema nikakva dokaza da su »veljački dani« u gradu Hvaru u bilo kakvoj vezi sa »svibanjskim ustankom« kojemu »već nijesu bili pučki vođe građani iz Hvara, već pučani iz sredine otoka«! Ponavljamo, Novak kao jedini uzrok zbog kojega se »Starogradani, Vrbovljani, Jelšani i ostali seljani dižu na ustanak« citira mržnju prema

vlasteli! Kasnije Novak također ponavlja pretpostavku »da je upravo ovaj posljednji razlog, naime obeščašćenje žena i djevojaka, bio jedan od neposrednih uzroka koji su učinili da se pučka strpljivost prelije.«¹⁹ Ne može nam biti mjerodavna priča trogirskog kneza Vlara o silovanju da bi je prihvatili kao »uzrok bune hvarskih pučana protiv plemića«. Tumačeći zbivanja na spomenuti način, Novak, na žalost, miješa dva inače sasvim različita pojma: *uzrok* i *povod*! *Silovanje je moglo biti samo povod*! Uostalom, Novakovo tumačenje uzroka teško je dovesti u sklad i s osnovnim zahtjevom pobunjenika 1510 g. prema kojem se, kako ćemo još pokazati, traži da u vijeće u gradu Hvaru uđu i pučani i vlastela! Premda mu to izvorni materijal ne dozvoljava, Novak tvrdi da su pučani poubijali vlastelu i sami preuzeli vlast! Takve netočne tvrdnje zavele su neke novije autore koji nisu bili voljni ili nisu mogli Novakove tvrdnje kontrolirati Sanudovim vijestima. Novak propušta pokazati kad je prestala tobožnja vlast puka, jer, kako priznaje, u svibnju 1511 g. — stvarno 1512 g. — razmirice između vlastele i puka prestaju, ali je u kolovozu Giustinian potakao »zapretanu vatru.«²⁰ U nastavku teksta Novak se ne udaljuje od Sanudovih vijesti, što drugim riječima znači da je sklon preuzeti i njegove ocjene. Nadalje, premalo se kritički odnosi prema Giustinianovim izvještajima Neobično je u najmanju ruku Novakovo tumačenje poznate Ivanićeve izjave o službi Veneciji. Prema Novaku Ivanić je »bio inače vrlo častohlepan čovjek«, pa je mislio i »na eventualno otrgnuće od republike!«²¹ Redajući datume onako kako ih nalazi u izvoru, Novak se ne upušta u kritiku izvornog materijala, ali ne daje ni jasnu sliku zbivanja. Uzalud tražimo u njegovu prikazu bar neki kalendar zbivanja u opaskama ili tumačenje osnovnih akcija pobunjenika u te četiri godine. Zato i nastaje na osnovi Novakovih radova potpuno krivi dojam kao da je riječ o četverogodišnjem ustanku ili, štoviše, o vladavini pučana u tom razdoblju. Na kraju misli da smije s obzirom na tradiciju o buni tvrditi kako su se »junaci« duboko usjekli »u dušu Hvarana«, ali »zaboraviše pojedinosti ovih događaja sačuvav samo jezgru.«²² No, u priči koju u potvrdu svoje tvrdnje donosi uzalud tražimo bilo kakvu vezu s Ivanićem ili njegovim obješenim drugovima. Obračun do kojega navodno 6. veljače nepoznate godine dolazi ima tek neznatnu vezu s »krvavim križem«, ali nikakvu s Ivanićem.²³

U kratkoj povijesti Hvara koju Novak štampa 1924 g.²⁴ nalazimo također prikaz »oružanog ustanka.«²⁵ Ni ovdje Novak ne ulazi u ispitivanje stvarnih uzroka pobune. Ponovno tvrdi kako buna izbija zbog plemićke »bahatosti« i »prezira prema puku« i, dakako, »silovanja pučanskih djevojaka.«²⁶ Ponovno se pojavljuju »poniženi i uvrijeđeni« pučani i »čudo« koje je tobože spriječilo da puk obračuna s plemstvom već u početku 1510 g. No, kako su pučani po otoku »previše mrzeli vlastelu, a da bi cela urota se rasplinula zato što su neki vođe odustali.«²⁷ ustanak je ipak planuo. Završava i ovdje prikaz netočnom tvrdnjom o likovima junaka koji su tobože duboko »usećeni u dušu Hvarana.«²⁸

Međutim, 1972 g. preštampava Novak »Hvar kroz vijekove«, ali tako da uopće ne uzima u obzir nova mišljenja koja su u toku gotovo pedeset godina nastala u historiografiji.²⁹ Čini nam se zaista nevjerojatnim da Novak i sada ostaje pri nekadašnjem mišljenju da se »čudo« dogodilo i da je ono tobože utjecalo na tok bune. Uzalud naravno očekujemo

da Novak vidi uzroke pobune bilo u čemu drugome osim u plemićkoj »bahatosti« i »mržnji« tako da jedinu razliku između starih i novoga teksta čini novo poglavlje — Borba se nastavlja³⁰ — koje je morao dodati jer je našao nove dokumente o Ivaniću.

Kad je 1951 g. Jugoslavenska akademija odlučila izdati govor Vinka Pribojevića »O podrijetlu i zgodama Slavena«³¹ povjerila je Novaku da obradi »Dalmaciju i Hvar u Pribojevićevo doba«. Posluživši se mletačkim izvorima i govorom samog Pribojevića, Novak dolazi do ispravnog mišljenja da je »hvarska komuna u materijalnom pogledu stajala najbolje od svih ostalih dalmatinskih komuna«.³² Međutim, njegov prikaz društvenih odnosa u Dalmaciji pati od starih neprihvatljivih tvrdnji i novih netočnih klasifikacija društva. Da bi, na primjer, uvjerio čitaoca kako su od svih pučana težaci u najgorem položaju, Novak tvrdi da su »težaci bili i direktno iskorišćavani od plemstva«. S druge strane, plemići su, dakako na »svakom koraku pokazivali puku svoj prezir«, »bezobzirce dirali njihove djevojke«, što najzad dovodi do »napetosti između jednih i drugih, tj. do pučkog prevrata 1510 godine«!³³ Premda je Novak imao dovoljno prilike i vremena da ustanovi kako je dugo trajao ustanak, on ga i ovdje ponovno predstavlja kao pokret koji je »planuo u svibnju 1510. i trajao sve do listopada 1514. g.«³⁴ Iako o ideologiji pokreta ni na ovom mjestu ništa ne govori, ocjenjuje ga kao »najjači pokret puka u hrvatskoj prošlosti do XIX. stoljeća, on je i po svom trajanju najdulji, po svojim uspjesima, iako su bili samo privremeni, najuspjeliji, po svojim žrtvama golem«.³⁵ Trijezna će kritika starog i novog izvornog materijala lako oboriti ove Novakove tvrdnje. Oduševljen svojim laskavim ocjenama ustanka Novak ne razabire da Pribojević — koji zna za pokret — ne želi uopće o njemu govoriti, a kamo li ga pohvaliti, o čemu će još kasnije biti riječi. A riječi na koje se Novak iz Pribojevićeva govora poziva³⁶ dokazuju upravo protivno od onoga što on njima hoće dokazati.

Međutim, površan se rad na Ivanićevoj buni nastavlja. Tako na primjer Ferdo Čulinović opisujući 1951 g. »Seljačke bune u Hrvatskoj« ne radi drugo nego prepričava Novakov tekst. Vulgarizacijama koje su karakteristične za takvu vrstu rada Čulinović je zamijenio analize i posve razumljivo morao je izmišljati ono što mu izvorni materijal nikad ne bi potvrdio. On ga uostalom nije ni upotrebljavao. Zato se u Čulinovićevu tekstu plemići pretvaraju u gospodare »podložnika« koje su tobože »potpuno sebi potčinili«.³⁷ Plemići su tobože »izrabljivali na sve načine pučane, koji nisu imali kome da se prituže«. Naravno, pučansko je ogorčenje »raslo uoči bune zbog toga što su plemići nametali pučanima proizvoljno svakovrsne dažbine i prisiljavali ih na raznovrsne službe«, a naročito zato što su tobože »učestali razni slučajevi silovanja pučanki od strane plemića«. Dakle, pučani su se počeli »potajno sastajati i tražiti izlaz iz tog neizdrživog stanja«. Ovaj opis uzroka gotovo je klasičan primjer kako se jeftinije vulgarizacije koje nemaju nikakve veze sa stvarnim životom niti s izvornim materijalom nastoje čitaocu prodati kao marksistička interpretacija Ivanićeve bune. Poput Novaka i Čulinović vidi u kanoniku Lukaniću »rukovodioca« urotnika koga su u bunu privukli »najvjerojatnije kakvi lični interesi«.³⁸ Ipak za razliku od Novaka Čulinović s pravom odbacuje »čudo«, pretpostavljajući da ustanak zastavlja vjerojatno »oportunistički elementi u vodstvu« koji su se to-

bože preplašili »širine i oštine tog pokreta«. »Čudo« ipak nije spasilo plemstvo, naprotiv, »na glas o tom čudu digli su se — tobože — na oružje pučani iz Starigrada, Vrbovske, Jelse i ostalih mjesta na otoku Hvaru«. Ali, Culinović se nije potrudio niti toliko da iz Novakova prikaza pročita kad je buknuo ustanak i datira ga »prvi dan iza spomenutog čuda!«³⁹ Stvarno je čitav Culinovićev prikaz, iako kratak, nedopustivo površan, pisan na pamet i nema nikakve vrijednosti.

Pod naslovom »Velika buna pučana i težaka na Hvaru« obrađuje Ivanićev ustanak i Stjepan Antoljak u svom djelu »*Bune pučana i seljaka u Hrvatskoj*«. ⁴⁰ Antoljak se uglavnom služi dotadašnjom literaturom, manje štampanim izvornim materijalom i nastoji preuzetim podacima dati svoje tumačenje. I po njemu se Lukanić pojavljuje kao vođa »uzbuđene mase« protiv plemića, ali je on, Lukanić i »prvi izdao narodnu stvar u korist crkve i plemstva iskoristivši zgodu s onim čudom«. ⁴¹ Ipak je Antoljakov prikaz toka bune točniji i objektivniji od Culinovićeva. On također točnije od Novaka prenosi Ivanićevu izjavu o službi Veneciji, ⁴² ali ipak ne zna što bi s njom učinio. Za razliku od Novaka Antoljak upozorava na činjenicu da ustanak nije trajao neprekinuto četiri godine, ali oslabljuje tu točnu konstataciju novom, koja je pobija, naime, da je buna pučana »petogodišnja uporna borba«. ⁴³ Uza sve to Antoljakov je prikaz mnogo bolji od Novakova.

Prema tome, oskudna literatura o Ivanićevoj pobuni nije prekoračila okvire često vrlo naivne priče koja se uglavnom prepisuje bez teoretskog prilaza izvornoj materiji i bez udublivanja u problematiku.

Međutim, u najnovije se vrijeme također čine naponi da se osvijetle neki momenti iz Ivanićeva ustanka ili ustanak sam. Neke od priloga ne namjeravamo niti spominjati jer ih ne možemo svrstati u znanstvenu literaturu. Izuzetak tek čini nekoliko radova Nike Dubokovića i Luke Dančevića. N. Duboković nastoji u članku »*Emancipacija naselja hvarske ravnice od feudalnog oblika crkvene uprave*«⁴⁴ odgonetnuti kako i zašto se jedan dio hvarskog klera pridružio Ivaniću. Njegov članak »*Naš zavičaj u doba Matija Ivanića*«⁴⁵ predstavlja, kako sam autor ističe, pokušaj da »na popularan način« obradi »pejsaž i izgled naših naselja, našeg užeg kraja, kakav je bio u XVI vijeku...«⁴⁶

Dančevićevi radovi su posvećeni uglavnom pomorskoj problematici. U prilogu »*Pomorske operacije u pučkom ustanku na Hvaru i Visu*«⁴⁷ sažet je prikaz Ivanićevih i mletačkih pomorskih akcija u vrijeme ustanka. Dančević opisuje najprije Ivanićevu malu mornaricu, zatim neuspjelu Giustinianovu ekspediciju 1512 g. i mletačku kopnenu 1514 g. U posljednjem poglavlju analizira Ivanićev upad u Sućuraj 1515 g. i u Vrbošku 1516 g. Dančević je obrađivao i »*Pokrete pučana na našem primorju početkom 16. stoljeća*« i to, kako sam priznaje, »po mletačkim izvještajima«. ⁴⁸

Međutim, moglo bi se ustvrditi da je većina historičara književnosti, govoreći o našim renesansnim književnicima na ovaj ili onaj način povezivala Ivanićev pokret s hvarskim književnicima u to doba, naime, s Hanibalom Lucićem i Petrom Hektorovićem. Valja priznati da pitanje jesu li oni imali veze s pučanima ili »prevratnicima« i kakvi su njihovi nazori na tadašnje društvo nije suvišno, iako u rješavanju takvih pitanja treba biti na oprezu s obzirom na to da književni ukus i nametnuta forma mogu vrlo lako zastrti prave osjećaje stvaraoaca.

Kad je Sime Ljubić 1874 g. predstavljao javnosti Petra Hektorovića nametnulo se i njemu pitanje »koliko je Petar učestvovao u buni koja se svibnja 1510, dakle za 24. njegove godine, začela u Starom Gradu«, i na njega odgovara s »ne bih znao«. Ipak »ako prosudim njegovo nastupno ponašanje sa svojim sugrađani a s prostim narodom navlastito, o čemu me najbolje upućuje njegova oporuka, moram odprto kazati, da je njegova obitelj kroz onaj strahoviti metež barem izlično pripoznavala prava pučka i plemićko nasilje, te da je ostala tada sasvim pošteđena«. ⁴⁹ U prilog Ljubićevu mišljenju da Hektorović nije svojim odnosom prema puku navukao gnjev buntovnika mogla bi govoriti i činjenica da u njegovim djelima nema spomena o ustanku. Naprotiv, u njegovoj poslanici Nikoli Nalješkoviću opisan je Hektorovićev bijeg u Italiju za turskog napada na Hvar 1539 g. Točno je doduše da on Nalješkoviću piše o »dvi moje žalosti, jedna od pet lit, druga od mladosti«. No, kako su to »žalosti« koje »poviedat bez stida nie moć« i »koje gorskoga umoril' lava, a neg nejakog mene i nezdrava«, ⁵⁰ bez sumnje je riječ o nekim bolestima. Poslanica Nalješkoviću je naime pisana 1541 g. tako da se »žalost od pet lit« ne može odnositi ni na turske pljačke. Osim toga, o turskoj navalici govori Hektorović malo dalje u tekstu poslanice kao o »nevolji za ke bih ostavil sve dobro najbolje«. S druge strane, oporuka na koju se Ljubić i neki autori poslije njega pozivaju — a o kojoj će još na kraju biti riječi — ne svjedoči, prema našem uvjerenju o nekoj posebnoj patricijskoj ljubavi prema priprostom puku. ⁶¹ »Tvrđalj« — i to ćemo nastojati pokazati — gradi prije svega za sebe, a ne za »narod«.

Iste, tj. 1874 godine, u istoj knjizi, prikazuje i Franjo Rački u kratkim crtama život Hanibala Lucića. Rački zna da »vatra razdora« između plemstva i puka »buknu u vrieme našega Hanibala Lucića«. Pošto je ukratko izložio tok bune, Rački je, pozivajući se na poznate riječi iz Lucićeve poslanice Jeronimu Martinčiću ustvrdio da ni Lucić »nije pošteđen bio, tako da je imao dosta troška i posla, dok si je podignuo 'stan, razrušen ki je bil malo ne sa svima od mnoštva, koje dil razbora ne ima', i dok si je ponovio i nasadio 'zglobla vinišća'«. Primjer Petrova oca — o kojemu Ljubić ništa nije govorio — Marina Hektorovića dokazuje Račkome da je »hvarsko plemstvo razjareno proti puku« pa nastavlja: »Ovakovima osjećaji polazećimi iz stališkoga položaja, bješe i naš H. Lucić nadahnut.« Dokazom su »slavopjevi, posvećeni zastupnikom mletačke vlade na Hvaru i u Dalmaciji«, Viktoru Diedu i Matiji Malipieru. Razrađujući upravo tu misao Rački je uvjeren »da se neće prevariti, rekne li, da je plemićki osjećaj velikim dielom nadahnuo Luciću onu pjesmu u pohvalu grada Dubrovnika«, ali ipak »ovi osjećaji staleški niesu u našem H. Luciću potamnjeni sviesti narodne koja se u ono doba izražavala glavno u ljubavi prema hrvatskom jeziku i hrvatskoj književnosti«. ⁵² Naprotiv, Rački misli da je »ova ljubav upravo u hvarskom plemstvu najviše plamtala«. Drugo je naravno pitanje da li su doista Lucić i njegovi suvremenici, kako to pretpostavlja Rački, oduševljeni i istom težnjom za preporođajem naroda«. Jer »pjesni prislatke« koje oni pjevaju i »rajski glas« koji se na Hvaru tada čuje, čemu se raduje »slovinjski kotar vas i ostala država našega jezika u Hvaru« govoreći »da je vriednos velika«, nisu izlazile izvan uskog kruga prijateljski povezanih književnika. Prema tome, nisu mogle ni imati utjecaja na tadašnji politički život u gradu i izvan njega.

Rački, dakle, znatno odlučnije od Ljubića zastupa ideju da dubok jaz dijeli književnike plemiće od buntovnih pučana.

Koliko se sudovi o Hektorovićevom »demokratskom osjećaju« razlikuju neka bude dokazom *Vodnikovo* mišljenje iz 1913 g. Za razliku od svojih predšasnika Vodnik misli da «borba pučana s plemstvom učini Hektorovića, obratno Luciću demokratom . . . i što je pjesnik bivao stariji on se sve dubljom kršćanskom ljubavi privijaše uz dušu prostoga puka». ⁵³ I »Ribanje« crta »izmir pjesnika patricija s pučanima ribarima iza teške i krvave zaboravljene borbe«. Hektorović je bio, kako Vodnik misli, dovoljno snažan duh da se »iza pokolja, nesreća, požara, kuga, rata, straha i bolesti digne iznad svega i približiti k čistoj prirodi i k prostome puku«, zatajivši tobože, »krv svoga oca Marina, predstavnika aristokracije protiv pučkoga pokreta«. ⁵⁴ Hektorović je »demokrata«, želi otkriti »duševno blago dobroćudna pučanina« itd. i »svojim je demokratizmom — misli Vodnik — u društvenom pogledu a osobito svojim realizmom kao umjetnik daleko pretekao nastojanja svoga vremena: za puna tri stoljeća«. ⁵⁵ Lucić je sasvim drugačiji. On »kao pravi aristokrat« ne može zaboraviti krvave događaje, jer su, možda, »njegovi nastradali za pučkog ustanka«. ⁵⁶

Mihovil *Kombol* ponavlja donekle Vodnikove tvrdnje, ali odbacuje Vodnikov idealizirani lik Hektorovića. Naime, »Ribanje« nije »u stvarnosti ništa drugo nego poučna *ribarska ekloga* u tadašnjem stilu« jer se »spjev ne izdiže iznad opisivanja i kroničarskog bilježenja, zbog čega i ne djeluju kao istinska poezija« njegov je tobožnji realizam »fotografija stvarnosti, nepjesnička kao svaka fotografija«. ⁵⁷

U prilogu »Politički pogledi Hanibala Lucića (1485—1555)« Jakša *Ravlić* ostaje pri mišljenju da je Lucić »hrvatski aristokrat koji je studirao u Italiji«. *Ravlić* nastoji pokazati zašto je Luciću Dubrovnik, a ne Venecija uzorom. Hektorović je pun ljubavi prema puku, ⁵⁸ *Ribanje* je također vrlo vrijedno djelo jer su u njemu, prema *Ravliću*, zabilježena istinska zbivanja.

U najnovije se vrijeme i *Nikica Kolumbić* pozabavio pitanjem kako je povezan ustanak *Matija Ivanića* sa stupnjem građanske svijesti hvarskih renesansnih pjesnika. ⁶⁰ *Kolumbić* ima pravo kad na početku svog priloga tvrdi kako su oprečne ocjene Lucića i Hektorovića plod uvjerenja da je umjetničko djelo »izravni odraz stvarnog života«, a ne »određena svijest o životu koja je transportirana u umjetnički doživljaj«. ⁶¹ Međutim, autorovo nastojanje da iznese redosljed događaja koji su mogli utjecati na stvaranje »društvene svijesti« spomenutih pisaca, onemogućava njegovo, *Kolumbićevo* nedovoljno poznavanje stvarnog historijskog razvitka. Kako se služi uglavnom literaturom, a ne izvorima, ne može izbjeći njezin utjecaj. Zbog toga *Kolumbić* gleda na život na Hvaru u XV i XVI st. s unaprijed stvorenim gledištem i crno—bijelom tehnikom boji čitav niz netočnih slika kojima ne baš objektivna literatura obiluje. Evo primjera: *Kolumbićev* komentar odluke iz 1454 g. o vremenu berbe. Ta je odluka, misli *Kolumbić*, utjecala na »sazrijevanje svijesti« hvarskog i viškog seljaka o njegovu socijalnom i pravnom položaju, ali do takva zaključka dolazi prije svega zato što uzima iz *Novakova* djela samo prvi dio izvora. A drugi dio odredbe, *Kolumbiću* nepoznat, glasi:

»Et adatur, quod fideles nostri Liesne et Lisse nobiles et populares possint vindemiare omni tempore ad beneplacitum suum uvas suas.«⁶² Uostalom, i 1454. g. kad je spomenuta odluka izglasana u Veneciji izričito je rečeno »quod populares Liesne et alii omnes habentes possessiones et vineas in insula nostra Lisse possent vindemiare uvas suas quando et sicut eis placeret...«⁶³ No, da se spomenuta odluka odnosi samo na pučane može tvrditi samo onaj tko ne vodi računa o tome da hvarski plemić provodi svoj život više izvan grada Hvara nego u njemu i da je ovoj tužbi (a za tim i mletačkoj odluci) prethodio pokušaj hvarskih (gradskih) plemića da u pitanju berbe nametnu svoju volju *svim stanovnicima* otoka Hvara i Visa.

I u daljem tekstu ovog priloga ide Kolumbić, na žalost, obrnutim putem u traženju pučanske ili građanske »svijesti«. Mjesto da uzme izvor i na osnovi njega stvori zaključak, on najprije postavi tvrdnju, dakako nedokazanu, pa je zatim pokušava tumačiti. Zato mu, na primjer, moramo postaviti pitanje: odakle zna da su se pučani pred ustanak tajno skupljali, da su snovali urotu protiv plemića, da su htjeli u njoj primijeniti »vrlo radikalne i drastične mjere«, kad izvor vrlo jasno kaže da su odmah u početku postavili tri zahtjeva: 1. da *plemići i pučani udu u vijeće* (che al Consejo intrasse Nobili e popolari), 2. da jednako podijele terete (che li Nobili fosseno sottoposti ale angarie insieme con el populo) i 3. da se nekažnjeno smije ubiti kanonik Toma Grifico (che uno pre Thomaso Grifico Canonico sia amazato impune).⁶⁴ Sve što se tvrdi o tobožnjim pučanskim zahtjevima mimo formuliranih »capitula« nepotrebne su vulgarizacije i nemaju mjesta u ozbiljnim naučnim naporima. Zbog toga se pitamo čemu i zašto su postavljene tvrdnje da je Ivanić bio »žestoki branitelj pučkih prava, radikalni izvršitelj pučkih nakana, ne štedeći živote plemića, ne razmišljajući o tome treba li ili ne treba prolijevati krv« itd. kad one nemaju nikakve veze s tadašnjim političkim životom na otoku. Zar autorima spomenutih vulgarizacija nije jasno da bi Ivanić već u početku svojih nastojanja fatalno pogriješio da je nastupio kao krvnik, a ne kao branilac »izvanhvarskih« plemića? Postupajući razumno, donoseći »kapitule« koji su se mogli provesti u život, on izbija oružje iz ruku hvarskog plemstva i, što je još važnije, pridobiva Veneciju! Jer uvijek ponovno treba naglašavati da on četiri godine, što znači sve do Capellova obračuna, surađuje sa sinjorijom! Koliko dakle vrijedi Kolumbićeva tvrdnja da je Ivanić tobože »organizator oružane borbe koja se s vremenom okreće u otpor protiv cijele mletačke države«(!)⁶⁵, čitalac će sam lako razabrati. Zato autorima koji na takav ili sličan način opisuju tobožnju ličnost Ivanića, postavljamo pitanje s kojim to pravom rade? Ta ispravna je historijska metoda samo jedna! Dakako da nakon takvih »analiza« slijedi zaključak da je pučki prevrat snažno utjecao na društveni život Hvarana. Jer su prevratnici, tobože, izrazili snažno »zahtjev za političkim i pravnim izravnavanjem pučana s plemićima«!⁶⁶

Nije slučaj da Kolumbić i Pribojevića pretvara u čovjeka koji je tobože svijestan »stupnja društvene svijesti koju su pučani postigli«, dok se Lucić odjednom pretvara u »građanskog« mislioca, jer ideja »ravnopravnosti u braku partnera« postaje tobože »osnovna preokupacija u njegovoj dramici«. Najzad, Hektorović je po Kolumbiću pjesnik »iskrenog de-

mokratskog osjećaja»⁶⁷. Prema svemu rečenom ne smatramo uspjelim Kolumbićev pokušaj da hvarske pjesnike iz druge polovice XV i prve XVI stoljeća proglasi »građanskim« misliocima i stvaracima, jer su takve ideje njima bile i morale biti strane.

I. 2. Stari i novi izvori

Odavno je poznato da su »Dnevnici« Mlečanina Marina Sanuda najvažniji izvor za Ivanićev ustanak. Dakako, ne samo za taj pokret, nego za Južne Slavene na svršetku XV i u prvoj polovici XVI st. uopće. Stoga je I. Kukuljević pred više od sto godina počeo u svom Arhivu za povjestnicu jugoslavensku« izdavati »Marina Sanuda odnošaji skupnovlade mletačke prema južnim Slavenom (Rapporti della Republica Veneta coi Slavi meridionali)«. Bili su to »brani tratti dei Diari«, dakle izbor onih vijesti iz »dnevnika« koji se odnose na naše krajeve.⁶⁸

Međutim, način na koji Sanudo često piše svoje bilješke u »Dnevnike« uzrokom je da njegovo djelo nema za nas onoliku vrijednost kakvu bi moglo imati. Naime, Sanudo je u samom vrhu mletačkog političkog života i odlično je upućen u rad gotovo svih političkih tijela. Upravo Sanudov visok položaj kao i činjenica da svoje bilješke ne namjerava pisati kao običnu »kroniku« daju djelu poseban pečat. Svagdje gdje to smatra potrebnim, Sanudo prilaže ili ispisuje izvorni materijal kojim potkrepljuje svoje tvrdnje. Zahvaljujući takvu radu sačuvao se u njegovu djelu vrlo dragocjen izvorni materijal (na primjer Giustinianova pisma). Ali, nevolja je u tome što Sanudo iz obilja materijala vadi samo ono što smatra najbitnijim, što je dakako normalno. Budući da prati rad vijeća iz sjednice u sjednicu, ne preostaje mu često drugo nego da kratkim tekstom upozori na problem upućujući čitaoca na izvorni materijal (ut in literis). Zato često Sanudove bilješke djeluju kao izvadci, pripremni materijal, bilješke koje skuplja da bi im kasnije — što nije stigao — dao zaokruženu cjelinu. Zbog rečenog ima J. Stipišić pravo kad pretpostavlja da izvorni materijal koji Sanudo uotrebljava postoji bez sumnje još i danas u Državnom arhivu u Veneciji i trebalo bi ih ondje potražiti. Međutim, unatoč točnoj konstataciji da su Sanudovi zapisi katkad »kratki šturi, nedorečeni i u jezičnom pogledu ne baš uvijek posve razumljivi.«⁶⁹ ostaje vrijedni mletački kroničar i danas najdragocjeniji izvor za Ivanićevu pobunu.

Međutim, historičarima je posve izmaklo iz pažnje veliko djelo Ivanićeva suvremenika dubrovačkog historičara Ludovika Tubera: *Commentarii de temporibus suis*. Tubero je opisivao upravo svešetak XV i početak XVI stoljeća (njegovo djelo ide do 1522 g.), ali unatoč tome nitko nije ni prelistao njegovo djelo da vidi nije li se i on osvrnuo na Ivanićevu bunu. Tuberonova vijest o pučkim pokretima, posebno o hvarskom pokretu, neobično je zanimljiva već i zato što pokazuje što o mletačkoj dalmatinskoj politici misli tada bez sumnje najbolje upućeni historičar u ovom dijelu Evrope. Naime, Tubero piše svoje »Komentare«, kako i u naslovu ističe, »de rebvs suo tempore nimirvm ab anno Christi MCCCXC vsque ad annum Christi MDXXII in Pannonia et finitimis regionibus gestis.«⁷⁰ U predgovoru djela Tubero ističe da je na nagovor prijatelja pristao zapisati što se događalo »in hac maxime parte Europæ, quam Pannonii et Turcae eorumque accolæ ac finitimis incolunt«, ali će se,

priznaje, osvrnuti i na susjedne narode. Svijestan je da je svjedok vremena u kojem se zbog »malis consiliis non modo respublicas, regnaque commutari, sed etiam euerti«. ⁷¹ »Dalmata abbas«, kako se naziva, jasno vidi kako se oko njega ruše kraljevstva kao velika trula stabla, koja inače ni najjači vjetrovi ne bi srušili. Među takva ubraja i Ugarsku nakon smrti Matije Korvina, tj. 1490 g. koja je i glavni predmet njegovoga djela. Ali, Tubero je odlično upućen u prilike u Italiji, posebno u Veneciji i na papinskom dvoru, pa se ne ustručava otvoreno izraziti svoj sud o svemu što se tada u Italiji zbiva. Tubero ne može zatajiti što misli o Veneciji. Govoreći o francusko—mletačkim ratovima smatra da je Veneciju spasila samo »božja milost«, jer, dodaje, »si Venetorum res ex alieno odio penderet, iamdiu corruisset«. ⁷² I nakon što je izrekao nekoliko oštrih sudova na račun Mlečana, pokajnički dodaje da ipak »nulla mihi iniuria haec gens cognita est«. Kao da se zatim ispričava: »Ipse autem cum Christianus sim, odio neminem habeo, vt rerum qualiscunque scriptor quae in meam aetatem incidere, narro: pleraque, ne verbis quidem immutabilis, vti accepta sunt, transcribens«. ⁷³

Opisujući u IV poglavlju XI knjige vrlo teško stanje Venecije tvrdi da bi se Kreta i Cipar tada oteli njezinoj vlasti da su se imali na koga osloniti. Neposredno na taj tekst nastavlja se i odlomak o ponašanju dalmatinskih gradova i o mletačkoj politici prema njima: »Idem consilium maritimae Dalmatiae vrbes cepissent, nisi Vladislai Casimiri regis ignavia obstitisset. Porro, non solum mediterranea Dalmatiae, sed etiam mediterranea eius regionis loca, ad Hungaricam ditionem, vt alio loco diximus, antiquo iure spectare, certum est. Quod cum Veneti non ignorent, timerentque illarum vrbiū defectionem: ne quid Dalmatiae optimates, respectu pristini imperii, moliri possent, in eos plebem clam concitasse, in suspicionem venerunt. Nempe nobilitas, sub ius alienum necessario posita, longe inclinatio est ad regium. quam ad populi imperium; quandoquidem dignitate domini, minus turpis esse videatur seruitus. Hoc igitur exorto, seu fortuito tumultu, seu Venetorum consilio, neque enim id pro comperto habeo, Phariae insulae, quam et Lesinam vocant, nobilitas, paene deleta est; ea partim interfecta, partim domo sedibusque patriis extorris. Ilius enim insulae plebs, auctore quodam eiusdem corporis sacerdote, adiunctis sibi agricultoribus, prima omnium Dalmatarum arma in Optimates sumsit. ⁷⁴

Hoc morbi, in reliquos Venetae ditionis Dalmatas, tanquam contagione quadam vulgato, multi, Antiuarensium Principes, a plebe sua interfecti sunt«. Nako što je opisao što se zbivalo u Kotoru. Tubero nastavlja: »Caeteris Dalmatiae ciuitatibus, magis metus, ne quid noui consilii aduersus Venetos inirent, intentatus est, quam vlla insignis calamitas ad hanc diem per plebem illata; seu id Veneto de industria egente, ne fraude sua plebem concitatam fuisse appareret, seu ipsi Veneti ad Dalmatiae optimates in officio continendos, eo terrore satis profectum arbitrari«. ⁷⁵

Prvo što upada u oči kad čitamo Tuberov tekst jest podatak o vođi plebejaca i seljaka: on je *svećenik!* I to svećenik plebejac! To, dakako, nije Lukanić niti Tubero bilo što zna o »čudu« i o tobožnjem početku ustanka u veljači 1510 g. Kad bi spomenutu vijest zapisao neki neupućeni kroničar možda bismo je kao netočnu ili površnu odbacili, a ovako

moramo o njoj voditi računa. Druga osnovna Tuberonova misao, o kojoj, razumije se, Sanudo šuti i mora šutjeti, jest vrlo zanimljiva, štoviše, prihvatljiva kao vrlo logična: Venecija tajno pomaže dalmatinski puk protiv optimata zbog toga što zna da je plemstvo više sklonu ugarskoj vlasti. S obzirom na to da Tubero samo na ovom mjestu govori o bunama u Dalmaciji — podnaslov u tom poglavlju glasi: *Dalmatae defectionum minantur; Vladislai regis ignavia; Veneti in Dalmatia plebem concitant, quae Optimatum armis sopitur*⁷⁶ i povezuje ih s mletačko—njemačkim borbama oko Pavije, jasno da u toj vijesti izlaže sve što zna o pučkim pokretima u Dalmaciji. To je još jedan razlog zbog kojega njegovu tvrdnju o vođi — svećeniku ne treba odbaciti. Iako istini za volju valja priznati da »Dalmata abbas« nimalo ne štedi crkvene osobe, uključivši i papu, kad treba osuditi njihove mane ili zla djela.

Još je jedan razlog koji nam daje pravo da Tuberonovoj vijesti poklonimo dužnu pažnju. Tubero je izvanredan promatrač, vrlo jasno vidi i vrlo oštroumno ocijenjuje ljude i događaje na prijelazu u XVI st. Izvanredna je njegova »digressio« u II poglavlju X knjige u kojoj riješava pitanja »an mercatores et opifices agricolis praeferendi«? Nije bitno što Tubero oštru ocjenu talijanskog patricijata ili točnije trgovačkog sloja stavlja u usta Matiji Korvinu, Tubero pogađa osnovnu misao kad kaže: »Inde Italis, nihil fere nobilitatis inesse... existimant, propterea quod Itali, Senatorii etiam ordinis homines, vrbes promiscue cum opificibus incolunt, mercaturamque, exceptis Neapolitanis Potriciis, vt plurimum exercent, nec plebem, cultoresque agrorum in potestate habent, sed operis faciendis colonos mercede conducunt; stoga ih je kralj Matija, kaže Tubero, kad god se razljutio, »ignobiles non modo plebeiosque, sed etiam rusticos vocitaret (...) cum praesertim Veneti nulla ex parte nobilibus essent adaequandi, et, quia omnes mercaturae student, et, quia militae, quae est potissima, quod satis constat, nobilium ars, operam nauare non solent.«⁷⁷ Vladari su prema tome nastojali suzbijati mletačku pohlepu za širenjem granica smatrajući »mercatoribus nauticam magis quam imperium conuenire, quippe quae conuehendis mercibus valde commoda est.«⁷⁸

Međutim, da se ne bi pomislilo kako Tubero, oduševljen s ugarskim kraljevima — njemu i Crijeviću⁷⁹ ugarski su kraljevi jedina nada u borbi protiv Turaka — ne vidi socijalne razlike u »prekoalpskim« kraljevima u pravom svijetlu, valja uzeti u ruke njegov opis Dožine bune u X knjizi »Komentara«. Kad su naime ugarski seljaci razabrali da im se ne dopušta da sami pođu u borbu protiv Turaka, podigli su se na plemiće. Između jednih i drugih vlada kao neka urođena mržnja uzrokovana postupkom plemstva: »plerique enim nobilium, humanitatis obliti, plebi vt seruis dominantur, itaque plebs, nulla beneuolentia, sed solo metu, qui quidem malus concodiae custos est, suis principibus paret«. Tubero zatim pokazuje kako je Juraj »Skitski« (Georgius Scytha) iskoristio bijes svjetine za sebe. Jer, kaže učeni benediktinac, »est autem proprium multitudinis nihil modeste agere, sed aut libertate abuti, aut humiliter abiecto animo, sese ulterius imperio subiicere.«⁸⁰

Prema tome, Tubero zaista nastoji iz svoje samostanske samoće neprikladno promatrati svijet oko sebe dajući o njemu onakvu sliku kakvu je on vidi. Vjerski ga osjećaji — koje bi kao redovnik morao imati — ništa ne priječe u kritici tadašnje crkve, posebno papinstva, pa je u to-

me oštiri od svih književnika i pjesnika u svoje vrijeme. Dok se Hektrović u svojim »posljednjim mislima« obraća Bogu, Tubero tumači uzroke pojava koje prati ljudskim vrlinama i slabostima i vrlo rijetko poziva u pomoć »nadnaravne sile«. On je prije svega kroničar. Stoga nije teško razabrati da je Tubero vrlo vrijedan izvor za pučke bune po Dalmaciji u početku XVI st. Nema razloga sumnjati da i o hvarskoj buni piše ono što je »fama volante« i do njega došlo.

Međutim, Grga Novak je nastavio tragati za izvorima o Ivanićevoj pobuni. Njemu je pošlo za rukom u Državnom arhivu u Veneciji pronaći nekoliko dokumenata koji se odnose na Ivanića, njegova sina Ivana i unuka Markantuna. Prva dva dokumenta koje štampa⁸¹ pisma su dužda Leonarda Lauredana hvarskom knezu i providuru Capellu u kojima ga dužd upućuje kako će postupati s Ivanićem ako ga uhvate, a kako s ostalim pobunjenicima. U trećem i četvrtom pismu pita hvarski knez Donado (pisma su datirana 4. i 22. II 1515 g.) što treba učiniti s prognanim buntovnicima po koje je poslao u Krajinu. Novi knez i providur hvarski Viktor Diedo obavještava 25. VI 1515 g. dužda kako je Matija Ivanić »principal capo dela seditione« došao s oružanom barkom do otoka Hvara »con animo di fare qualche noua sulleuatione«.⁸² U novom Diedovom pismu od 8. VIII 1515 g. riječ o općem izmirenju između plemića i pučana, dok se iduća dva pisma (od 26. II 1516 g. i od 25. IX 1516 g.) tiču opet Ivanića. On je u Krajini, ali je noću 20. IX došao u jednu uvalu kod Vrbovske i odanle odveo jednu barku u Krajinu.⁸³ Diedo šalje, kako u pismu od 18. XI javlja duždu, potjeru za Ivanićem i lađom.⁸⁴ Sredinom 1519 g. ponovo se pročulo za Ivanića. Hvarski knez naime javlja u Veneciju (dne 16. VII 1519 g.) da je Ivanić u Pulji, zatim da je kod njega bio njegov brat, a on, knez je pozvao Matijevu ženu tražeći od nje da njezin muž vrati oteti brod.⁸⁵ U novom pismu knez Valaresso izražava bojazan da će se Ivanić vratiti na otok.⁸⁶ Nove vijesti o obitelji Ivanić potječu tek iz sredine 1552 g. Naime, mletačko vijeće desetorice nalaže hvarskom knezu i providuru da pozove Matijina sina Ivana i neke druge Hvarane i neka im u ime spomenutog vijeća saopći da se ne usude »fomentar alcune cose nove«.⁸⁷ Dvadeset godina nakon toga, točnije 7. II 1572. g. Ivan Ivanić, Antonije Baldi, Paškvalin Cvitić, i Stjepan Stipin osuđeni su na progonstvo.⁸⁸ Bojeći se građanskog rata kakav je bio 1511 g. hvarski knez J. Tiepolo zahtjeva u XI mjesecu 1573. g. da mletačko vijeće desetorice opozove Ivana Ivanića koji se želi nametnuti kao vođa pučana i koji je naslijedio »malignita paterna«.⁸⁹ Iz Tiepolova pisma od 12. XII 1573, doznajemo da su Ivanić i Petar Zuletić morali napustiti otok, ali iz novog i posljednjeg, pisanog 23. XII iste godine doznajemo i to da se s pučkim prokuratorima povezao Ivanov sin Markantonio.⁹⁰ To su ujedno i posljednje danas poznate vijesti o Ivanićima na Hvaru.

Osim G. Novaka i neki su drugi autori pridonijeli da nam je danas poznato sve više činjenica bilo o ustanku bilo o njegovoj predigri. Prije svega, 1974 g. izdaje Mladen Nikolanci »Tri nova dokumenta o pučkom ustanku 1510—1514«.⁹¹ To su pisma dužda Loredana koja se odnose na amnestiju za neke pobunjenike i na pokop onih koje je Capello objesio na svojoj galiji. U trećem pismu od 22. VIII 1515. g. dužd izražava hvarskom knezu Diedu zahvalnost što je pučki ustanak smiren. Dužd zahtjeva od kneza da se posebno zahvali plemiću Balčiju koji je »s toliko ljubavi zagrljio ubojicu vlastitog sina«.⁹²

Na neke nove podatke o ustanku upozorio je i Jakov Stipišić u prilogu »Nekoliko arhivskih vijesti o pučkom ustanku na Hvaru«. ⁹³ Riječ je o tri dokumenta nađena na različitim mjestima. Prvi, nađen u arhivu Fanfogna — Garagnin u Trogiru, sudski je zapis o procesu koji se vodi za predij na Otoku sv. Klementa, a u koji su umiješane dobro poznate ličnosti iz predigre samog ustanka, naime, *Toma Griffico*, *Matija Lukanić* i *Ivan Zovinić*. Taj je dokument, kako ćemo još pokazati, dragocjen izvor ne samo zato što iz njega doznajemo za neke nove činjenice, nego i zato što u njemu nalazimo odgovor na pitanje kako je došlo do sukoba među nekim hvarskim svećenicima. Drugi dokument koji je Stipišić našao u arhivu obitelji Bučić također je neobično važan, jer baca posebno svijetlo na zbivanja sredinom 1511. g. Riječ je o »peticiji« koju upućuju »najvjerniji« Hvarani sinjoriji upozoravajući je na one Hvarane koji su napustili grad te dalje nastoje kao »neprijatelji mirnog života« sijati zlo i razdor među Hvaranima. Potpisnici pisma predlažu da se svake godine u hvarskom velikom vijeću (u koje bi ušli svi Hvarani koji to žele) izabere posebno 60 ili 80 članova koji bi dalje birali općinske činovnike i vršili neke druge općinske poslove. Peticiju posredno ili neposredno potpisuju dvadeset i trojica Hvarana, ali je na kraju teksta dodano da se sa sadržajem peticije slažu još šezdesetorica čija imena nisu navedena.

Međutim, uoči održavanja simpozija na Hvaru J. Stipišić je donio u prijevodu »Dva izvora za povijest pučkog ustanka na Hvaru 1510—1514«. ⁹⁴ Prvi je izvor dosta slobodan prijevod Sanuda, a drugi se odnosi na prijevod nekih dokumenata iz rukopisa »*Sommario delle carte attinenti alla miracolosa crocetta della chiesa cattedrale di Lesina*« koji se nalazi u Sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu. Na Ivanićevu se pobunu odnose dva dokumenta. Prvo je pismo hvarski izbjeglica iz Trogira, pisano 31. VIII 1514. koje je zajedno s pismom trogirskog kneza predano na Hvaru 15. IX 1514. Drugi prilog je kratko »pričanje« Pavla Paladinija o Matiji Lukaniću i Tomi Bevilaqui.

Tragajući dalje za podacima o Ivaniću J. Stipišić prepoznaje u odavno izdanim Črnčićevim dokumentima iz Rima ⁹⁵ vijesti koje se odnose na Ivanića, posebno na njegov život u Rimu od 1515. do 1523. g. To su dokumenti od 9. IX i 7. X 1515. g. i od 7. VIII 1519. Stipišić uspjeva skupiti podatke iz katastra gostinjac sv. Jeronima u Rimu koje je također izdao Črnčić, ne znajući da se odnose na Ivanića. Prema tim se podacima sada pouzdano zna da je Ivanić živio u Rimu, da je stanovao u kući koja je bila vlasništvo gostinjca i da je umro 1523 g. ⁹⁶

II. Dalmatinska komuna u srednjem vijeku

1. Njezina gospodarska, društvena politička struktura.

Odavno nastojim u svojim radovima upozoriti na činjenicu koja je presudna za shvaćanje i poimanje života ne samo na Jadranu, nego na Mediteranu uopće: to je *kontinuitet pravnog života iz antike* koji se u posebnim oblicima sačuvao gotovo do naših dana. Nije, dakako, riječ o neposrednom prenošenju pravnih antičkih ustanova u srednji vijek — premda ima i takvih pojava — već o *preuzimanju načela udruživanja određene teritorijalne zajednice*. Drugim riječima, stara grčka ili rimska općina nije prestala živjeti nego su i novi narodi koji su osvojili zemlje

oko Mediterana prihvatili to načelo udruživanja ne promijenivši — što je neobično važno — njegov bitni sadržaj. Netko će možda pomisliti da »barbarskim« narodima nije preostao drugi izbor, naime, da su jednostavno morali nakon smirivanja na novim sjedištima stvarati svoje teritorijalne zajednice. No, na takav se prigovor lako može naći odgovor koji ga pobija. Jer je doduše točno da je teritorijalni organizacioni princip ostala jedina mogućnost novog udruživanja, ali zajednica koja na takav način nastaje nije posvuda po Evropi jednaka. Onoj »preko Alpa« koje mediteranske zemlje dijele od Srednje i Sjeverne Europe nedostaju dva najbitnija elementa: *demokratska unutrašnja struktura* i sposobnost i pravo općine da *sama vlada svojim ljudima!* U mediteranskoj općini nije bitno da li u njoj vlada pojedinac kao »gospodar« ili je vlast u rukama njezine aristokracije jer unatoč različitim oblicima vlasti u takvoj općini *nema pravne vlasti čovjeka nad čovjekom!* Mediteranska općina, naime, za razliku od prekoalpske *ima sama pravnu ili sudsku vlast nad svojim članovima.* Stoga koliko god su se nad mediteranskom općinom tokom vremena mijenjali priori, knezove, načelnici ili neki »gospodari«, općina nije ispustila iz ruku svoje pravo da sudi svakom, pa i onom najsiromašnijem i najbogatijem čovjeku na svom području. Dakako, »gospodar« grada će u stoljetnom razvitku prisvojiti neka sudska prava i za sebe, ali njemu neće poći za rukom ukloniti općinskog predstavnika na sudu — općinskog suca.

Na prvi bi se pogled moglo činiti da je razlika između »morske« i »kopnene« općine tako neznatna da je ne bi trebalo uopće isticati, ali nije tako. Pitanje sudske vlasti čovjeka nad čovjekom — premda to naša historiografija ne vidi niti ne osjeća od presudne je važnosti za društvene i gospodarske odnose u srednjem vijeku. Nije i ne može biti svejedno u kakvom su pravnom odnosu obrađivač zemlje i njezin vlasnik ili gospodar i njegov sluga. Isto tako nije svejedno ima li običan, »mali čovjek« pravo i mogućnost da za učinjenu nepravdu potraži suca pod čiju pravnu vlast pripada i njegov »gospodar«, »veliki čovjek« koji ga je ošteti.

Prirodna posljedica takva pravnog uređenja mediteranske općine je posve drugačija društvena struktura. U takvoj općini nema grčevitih borbi za slobodu čovjeka. Mali se čovjek ne treba boriti protiv vlastelina koji ga je sapeo svojim okovima. Osjećaj tjeskobe poznaje samo podložnik na »prekoalpskom« vlastelinstvu jer njega ne štiti općinska organizacija, naprosto zato jer je nema.

Ako su ove tvrdnje točne — a nema razloga sumnjati u pravnu strukturu mediteranske općine jer je doista sva gdje nalazimo — onda nije teško odgovoriti na pitanje zašto *na istočnoj jadranskoj obali nema feudalnih odnosa!* Nema naime takvih odnosa u kojima bi jedan čovjek mogao zavladati drugim i nametnuti mu se kao jedini sudac.

Gledamo li na odnose u dalmatinskoj općini na takav način dobivamo čitav niz vrlo trijeznih odgovora na pitanja kojima se dosad naša historiografija čini se uzalud mučila. Jer se odjednom objasnilo odakle dalmatinskom težaku, dakle *običnom seljaku*, samosvijest, uvjerenje i nazor da između njega i plemića nema gotovo nikakve razlike. Zašto se taj težak ne bori za slobodu koja je podložniku »preko Alpa« gotovo nedostižni cilj? Zašto najzad tom težaku nikad ne pada na pamet da sruši okvire općine ili organizaciju općine u kojoj živi? Naprotiv, on se bori

da je svojim sudjelovanjem u vlasti što bolje učvrsti. A podložniku ili kmetu na sjeveru prva je pomisao da se riješi vlastelina i da pod drugim »gospodarom« pokuša poboljšati svoj položaj.

Zato društveni pokreti, previranja, preokreti, tučnjave itd. u dalmatinskoj općini imaju sasvim drugačiji sadržaj nego oni u Slavoniji.

Međutim, izjednačenost u pravnom položaju, tj. jednaki pravni položaj svih članova općine, bez obzira na stalešku ili klasnu pripadnost, vrlo blagotvorno djeluje i na ekonomske odnose. Naime, u društvu tako pravno izjednačenih stanovnika nema težačke zavisti prema plemićkom bogatstvu. Jer svaki član općine — dakle i onaj koji živi daleko od gradskih zidina — ima teoretsku mogućnost da se spretnim poslovima u gradu ili vani na selu obogati. Ne samo on. Svaki došljak u grad može postići isto. Preduvjet je spretnost i, prije svega, *kapital!* Tko ga ima, njemu su sva vrata otvorena. Stoga je gospodarski život u gradu neobično bujan, ne koče ga feudalni odnosi. U dalmatinskoj ćemo općini u srednjem vijeku posvuda naići na marljive i radišne ljude koji prihvaćaju svaki posao. Svaki se stanovnik općine bavi nekim poslom jer zna, ako se trudi da uspjeh neće izostati. Treba posebno isticati da je riječ o svakom stanovniku, budući da bavljenje različitim poslovima nije uvjetovano staleškom, dakle pravnom ili klasnom, dakle materijalnom strukturom stanovništva. Nerijetko ćemo naći da se obrtnik bavi težačkim poslom, ali će težaštinu prihvatiti i trgovac, štoviše, poneki svećenik, koji od tog posla očekuje zaradu. Tu nema prijezira prema poslu, u njega se ulazi dobrovoljno. Zato u dalmatinskoj općini u načelu nema dioba poslova na »gospodske« i »seliačke« i stoga i nema gospodarske napetosti među različitim slojevima. Točno je doduše da će patricijat lakše doći do kapitala od pučana, ali to ne znači da će ovaj zavidno gledati na njegove uspjehe i da će nastojati da ga onemogući. To posebno vrijedi za otočke komune. Ondje ćemo posvuda naići na *bogate težake* koji se po svom materijalnom položaju ništa ne razlikuju od plemića. Pokazat ćemo na primjeru hvarsko-viške komune kako ti seliacci, težacci — ali i plemići — i ne žele doći stanovati u grad. Težak želi živjeti uz zemlju koja je vani, izvan grada njegova osnovna ekonomska podloga života.

Prema tome, društvo koje u dalmatinskoj komuni raste na istoj ili sličnoj ekonomskoj osnovi nema razloga za suparničke borbe na gospodarskom polju. U dalmatinskoj općini nema »rezervata« ili poslova samo za plemiće. Ponavljamo, *svi rade sve!* A budući da borba među pojedinim staležima postoji, valja njezine uzroke tražiti na drugoj strani, a ne u ekonomici.

Bilo bi, razumije se, pogrešno kad bismo potpuno osporavali ulogu gospodarskog elementa u društvenim pokretima u Dalmaciji. Uvjerit ćemo se naprotiv da je ponekad poticaj za borbu među strankama gospodarske prirode i da upravo on daje borbama posebnu napetost. Naime, kad pučanin ili težak polazi u borbu za veća politička prava, koja treba oduzeti plemstvu, onda ne vidi razlog zašto ne bi usput oduzeo plemiću i ljetinu.

No, ako već gospodarstvo nije dalmatinsko gradsko stanovništvo razbilo na različite slojeve, to ne znači da nije bilo klasnih, staleških i socijalnih razlika. Naprotiv, socijalne se razlike stvaraju u komuni od samog početka, tj. od formiranja srednjovjekovne općine. Za to je pi-

tanje vrlo poučan Tomin opis života Salonitanaca nakon povratka s otoka u Dioklecijanovu palaču. Toma priča kako su vođa Sever i njegovi ljudi zauzeli najbolje položaje u palači, a bez sumnje je tako bilo i u ostalim komunama. Društvene razlike su prirodna posljedica nove političke strukture. I klasna, materijalna podvojenost ih prati bez sumnje od početka komuna. Naime, stanovnici tih malih primorskih mjesta ne nalaze jednaki put i način do materijalnog blagostanja.

Dok napredovanje pojedinca u društvu i njegovo obogaćenje možemo logičkim pretpostavkama opravdati, u stvaranju staleških razlika, dakle u stvaranju pravnih razlika nema toliko pravilnosti i zakonitosti. Čini se da svaka komuna izgrađuje svoj staleški sistem, premda nekih bitnih razlika u pravnom razvitku jadranskih komuna i nema.

Prvo na što smo dužni upozoriti kad raspravljamo o stvaranju staleških razlika jest *civitet* — razlika u javno-pravnom položaju među općinskim stanovnicima. Naime, prema pravu uživanja javnih dužnosti stanovnici se komune dijele na *građane* (*cives*) i *stanovnike* (*habitatores*). Samo prvi mogu vršiti različite službe i dužnosti i s njima u vezi uživati i javne povlastice. Prema tome, *civitet* je ona *nužna osnova* s kojom počinje uspon u politički život u gradu ili točnije na području općine. Uspon za one koji to žele jer treba reći i to da je u dalmatinskoj komuni znatno veći broj stanovnika od građana. Rijetki podaci upućuju na zaključak da se u politički život uključuju samo pojedinci kojima je stalo da dođu do gradskih činovničkih služba. No, takvih nema mnogo. Notarski spisi iz kraja XIII st. iz Zadra nedvoumno pokazuju da su *cives* članovi gradskog patricijata, dok su gotovo svi ostali stanovnici *habitatores*, dakle ljudi kojima uopće nije stalo tko upravlja komunom i tko je na vlasti. Među »stanovnicima« pretežu trgovci, domaći i strani, koji dolaze u grad zbog svojih poslova i prepuštaju drugima da vode općinsku politiku.⁹⁷ Stoga se smije tvrditi da u srednjovjekovnoj dalmatinskoj komuni prevladava poslovan trgovački duh, a taj nema mnogo smisla ni za staleško napredovanje ni za političke poslove. Materijalno najbolje osigurana grupa stanovnika — to su bogati trgovci — ne žele se ugurati među patricijat te zato ostaju materijalno i politički posve neovisni od općine. To, dakako, ne znači da će upravo takav poredak ostati tokom čitava srednjeg vijeka. Naprotiv, bogati će trgovac prvi načeti stalešku ravnotežu u komuni, onu koja je stvorena do sredine XIV st. Naime, u svim komunama dolazi prije ili kasnije do izdvajanja vlastele, patricijata. Put i način je različit, ali krajnji je rezultat u svim komunama podjednak.

Prema nekim podacima iz sredine XIII st. s otoka Krka smijemo zaključivati da su upravo »gospodari« otoka, krčki knezovi, stvarali plemiće (*nobiles*) tako da su pojedincima dijelili oprost od plaćanja javnih podavanja (*dacia et tributa*).⁹⁸ Kad je jednom na spomenuti način stečena povlastica, oprost ona prelazi od oca na sina tako da se postepeno po općinama uzdižu privilegirane obitelji — *vlastela*. U njihovim je rukama usredotočena također i vlast. Međutim, u onim dalmatinskim komunama u kojima su se od početka XII st. mijenjali različiti knezovi (*comites*) koji nisu imali toliko utjecaj u komuni, proces se izdvajanja vlastele odvija na nešto drugačiji način. Ali, i u njima je članstvo u političkim tijelima — *velikom i malom vijeću* — najsigurniji put da se dođe do vlasti i plemenitosti, do nobiliteta. Zadar je na primjer za bune

1243 g. formirao svoju *prvu malu vladu* u Ninu — to je prvo poznato vijeće od 16 vijećnika sa sudačkim kolegijem i rektorom — a u sličnoj se situaciji, naime za bune 1235 g., pojavljuju i u Dubrovniku prvi put, koliko je danas poznato, veliko i malo vijeće.⁹⁹ Dubrovački statut u svojim različitim redakcijama daje odgovor i na pitanje tko smije postati član vijeća. U prvoj se redakciji statuta postavlja samo jedan uvjet: član vijeća smije postati onaj Dubrovčanin koji je rođen na području općine (*oriundus et natus de civitate Ragusii vel districtus*). Kasnije, tj. nakon 1272 g. izglasana su različita ograničenja koja su išla za tim da se smanji ili bar ograniči broj vijećnika i da se najvažnije gradske časti i službe osiguraju onim članovima patricijata koji su ih vršili još u XIII st. Časti vrše samo *nobiles homines nativi Ragusii*. Tako je članstvo u vijeću postalo sinonim za plemenitost jer je svaki vijećnik (*consiliarius*) plemić (*nobilis*). Ipak vijeće nije zatvoreno prema dolje jer u njega može ući svaki građanin.¹⁰⁰

U splitskoj se općini na posve drugačiji način vijećnici izdvajaju od građana, pa je i kranji rezultat tog procesa drugačiji. Kad se naime u početku XIV st. po Percevalovu savjetu splitsko vijeće formiralo od »stotine najboljih vijećnika rečena grada« (*de centum consiliariis de melioribus dicte civitatis*), onda je, posve razumljivo, bilo nemoguće da svi ostanu na vlasti. Stoga su već tada najodličniji plemići — to su oni kojima su očevi i djedovi bili vijećnici — prisvojili sudačku i neke druge časti tako da od tog vremena Splitom stvarno upravlja grupa od sedamdesetak plemića koja drži u nasljedstvu najvažnije općinske časti. U takvoj upravi nema mjesta ne samo za pučane, nego niti za one vijećnike koji se nisu mogli pohvaliti starim članstvom u vijeću.¹⁰¹

Za razliku od spomenutih, trogirski se politički život odvija u znaku žestokih sukoba ne samo patricijata i puka, nego i članova patricijata međusobno. Česte političke promjene pružaju trogirskom patricijatu prilike za obračune, a njihovu borbu iskorištava puk kome najzad polazi za rukom da se oslobodi patricijata i zavlada sam. Matija Zorić, »vječni načelnik i kapetan« prvi se 1315 g. nameće kao vođa trogirskom puku. Premda je njegova vlast kratkotrajna, ipak ostaje činjenica da je trogirski puk prvi u Dalmaciji imao svoju vladu. Patricijat koji neposredno nakon tih burnih zbivanja sastavlja statut dobro se čuva da u vijeće primi »nove ljude« (*homines novi*) tako da je otad u Trogiru vlast u rukama vijećnika iz starih patricijskih porodica. Borba se između puka i patricijata nastavlja, ali trogirski pučanin više ne dolazi na vlast. To je jednim dijelom i »zasluga« Anžuvinaca koji u vlastitom interesu pomažu da se na čelu gradske uprave održe plemići — vijećnici.¹⁰²

U rapskoj komuni imaju pučani od početka, tj. od prvih poznatih podataka znatno bolji položaj nego u drugim gradovima. Do njega su po svoj prilici došli već u početku stvaranja općinske organizacije. Vrlo je mali opseg općine, po svoj prilici, primorao stanovništvo da se udruženim snagama bori za što bolji položaj među kvarnerskim komunama. Rapski se patricijat sukobljava doduše kao i u drugim općinama, ali se puku dopušta da postavlja svog suca! Štoviše, pučani su i članovi vijeća. Možda je na takav razvitak utjecala i mletačka vlast, koja je, kao što je poznato, budno pazila da borba među suparničkim strankama s jedne strane ne ugasi, a s druge ne prijeđe u otvoreni sukob.

Međutim, veliki teritorijalni opseg *otočkih komuna*, prije svega hvarsko-bračko-viške općine, ne dopušta da se uhodani »kopneni« sistemi primijene i na otocima. Već sama činjenica da je u općinsku organizaciju udruženo nekoliko otoka djelovala je razorno na društvo. Dakako, u općinskoj se zajednici stvara samo jedno upravno središte, ali općine nisu u stoljetnom razvitku mogle izbjeći da se i neka druga istaknuta naselja unutar njihovih granica ne pokušaju nametnuti metropoli. Prema tome, suparništvo između dosta izjednačenih naselja jest ne samo moguće, nego i razumljivo, jer svako veće mjesto teži za tim da se osamostali. Da to nisu samo pretpostavke pokazuje primjer najveće jadranske komune, naime, hvarsko-bračko-viške općine: najprije se izdvojila Korčula, zatim je otpao Brač tako da je na kraju samo Vis ostao u zajednici s Hvarom. Ne samo to. Kad je Venecija do kraja XIII st. namjerno podizala sve više grad Hvar, osjećali su se zapostavljeni Starigrad i Vis tako da dolazi do suparničke borbe koja upravo u doba Ivaniča poprima najoštrije oblike.

Budući da se društvo u dalmatinskoj komuni stvara i rastvara pod snažnim utjecajem političkih struktura, spomenuta politička organizacija hvarsko-viške komune bitno utječe i na staleški život. Kao i u drugim komunama i u ovoj se formiralo plemićko vijeće (*consilium*), ali je bitna razlika između nje i kopnenih komuna u tome što se *hvarski vijećnici nalaze po čitavom otoku!* Prema tome hvarski vijećnik ne stanuje samo u metropoli, u Hvaru, kao što je to slučaj u kopnenim gradovima, nego i u Starom gradu ili na Visu, ondje gdje ima svoj posjed.¹⁰³ Ta činjenica ima dalekosežne posljedice u političkoj strukturi općine. Vijećnike je znatno teže skupiti na sjednice jer onaj tko nije zainteresiran jednostavno neće doći. Pozivi se za sjednice doduše šalju uvijek po čitavom otoku i na Vis (*in casalibus et in Lissa*), ali vidjet ćemo kasnije da ni to nije mnogo koristilo. Ako se, naime, hvarski vijećnik morao zakleti da se dužan odazvati na poziv kneza ili njegova zamjenika na sjednice vijeća, onda takva nametnuta obaveza daje naslutiti da hvarskog plemića često ne zanima što će mletački knez i njegovi kolege u Hvaru raspravljati. Želeći po svoj prilici spriječiti učestale izostanke sa sjednica, gradska uprava kojoj je na čelu za sastavljanja statuta knez Zanotto Lauredan stvara zaključak da »*amodo in antea quilibet confiliarius Pharensis teneatur et debeat stare in civitate cum omnibus suis familiis, massariis et rebus continue, ut alii cives de consilio habitant, et non habitare in Lissa neque in casalibus*«. ¹⁰⁴ Tko prekrši ovu odredbu plaća svaki put 25 libara globe; ako nema odakle platiti, briše se iz vijeća (*debeat ille talis esse cancellatus de consilio*) i ne može biti »*iudex nec habere aliquod officium vel onorem civitatis, ut alii de consilio habent*«. ¹⁰⁵ Vidjet ćemo kasnije da je sama mletačka uprava bila kriva što su se neki hvarski plemići raselili po otoku.

Međutim, hvarska uprava nema samo neprilike s vijećnicima koji stanuju izvan grada Hvara. I oni koji su se nalazili u gradu zanemarivali bi sjednice, pa je za njih u statutu također stvorena odredba: »*Quilibet consiliarius, qui non iret ad consilium ad tertium sonum campane, que pulsatur pro consilio*« kažnjava se globom. Jasno ako nema opravdan razlog za izostanak (*salvo iusto impedimento*).¹⁰⁶

No, poduzete mjere protiv »provincijskih vijećnika« u prvoj polovici XIV st. na Hvaru nisu mnogo koristile, prije svega zato što je izo-

stajanje bilo, kako se po svemu čini, jedan od načina opiranja »provincije« vlasti metropole. Taj je otpor bio, kako ćemo još pokazati, utoliko po Veneciju opasniji što su se plemiću lako mogli pridružiti i ostali stanovnici, pa je otpor tako mogao izrasti u otvoren sukob. Unatoč svim odredbama, »absencia« nije uklonjena ni u drugoj polovici XIV st. Stoga 1386 g. hvarski vijećnici (nazočno je 46 vijećnika) stvaraju zaključak: *quod si necesse erit congregare consilium, quod iudices habeant plenum arbitrium mittendi plazarium vel caedulam per consiliarios, qui erunt Lissae vel in casalibus et ponenedi poenam de solidis quadraginta pro quocunque exigendam de praesenti*«. Dogodi li se i tada da se ne odazovu pozivu, *smiju suci* »cum ilis, qui erunt in civitate, *consilium congregare et partem capere et facere ac ordinare, ut si omnes consiliarii essent praesentes*«!¹⁰⁷

Da se suci doista nisu ustručavali provesti gornju odluku pokazuju neke odredbe iz 1392 g. u vijeću u kojem je bilo samo 30 članova! Stječe se uopće dojam da se u burno vrijeme potkraj XIV st. osjeća sve veća napetost između Hvara kao središta uprave i plemića koji odlučuju subdnom općine te onih plemića koji su stalnim odbijanjem da sudjeluju u radu vijeća postepeno gubili pravo na sudjelovanje u upravi. Drugačije je teško protumačiti oštrinu kojom se na Hvaru potkraj XIV st. kažnjava plemić koji krade! Naime, u hvarskom je vijeću oko 1390. g. jednoglasno zaključeno da se svaki plemić kome se zakonski dokaže da je krao, najprije kazni prema statutu, a zatim ga treba za vječno lišiti »de officio et beneficio quod habere possit in Phara et eius districtu«. Takav plemić ne može više nikad steći milost. Kažnjava se, štoviše, visokom globom onaj tko se za njega zauzme.¹⁰⁸ Jedva je vjerojatno da bi hvarski plemići stavili takav prijedlog na glasanje u vijeću da se prekršaj i kazna očekivala od jednog člana samog vijeća, dakle od »gradskih« plemića. Tada bi se sramota najvjerojatnije nastojala zataškati, a ne otkrivati neugodnim raspravljanjem.

Čini se prema tome da se hvarski »provincijski« plemić sve više udaljuje od »gradskoga« gubeći tokom vremena mjesto i pravo koje je u upravi grada imao. Zato se ne može smatrati slučajnim da i Ivanić u početku XVI st. stavlja u svoj politički program i zahtjev da se obnove prava starigradskih plemića, tj. da se ponovno uzmu u plemićko vijeće u Hvaru.

Međutim, poznato je da plemići čine samo mali dio općinskog stanovništva. Najviše ima ipak *pučana* (populares, populus) koji ne uživaju politička prava, ali su opterećeni nekim općinskim teretima. U svim sredinama u kojima dolazi do staleške diferencijacije plemićko se pravo očituje u oprostima od nekih javnih podavanja. Da ostanemo na primjeru Hvara. God. 1408,¹⁰⁹ dakle u doba velikih promjena u političkom životu, iznosi Marko Slavogostov u hvarskom vijeću prijedlog da se hvarski plemići oslobode od plaćanja »dovane« tada kad ribare za svoje potrebe; naprotiv, kad love ribu za prodaju, dužni su je platiti kao i svi ostali koji nemaju »gracije«. Spomenuti se hvarski plemić u svom prijedlogu poziva na »stari običaj«, ali odredbe hvarskog statuta ne idu u prilog njegovih tvrdnji. Prema njima, naime, svaki je građanin oslobođen od plaćanja pristojbi za robu koju treba za svoju potrebu. To drugim riječima znači da plemić koji uživa politička prava u općini mora tek izboriti za sebe

pravo na olakšice ako one nisu predviđene u statutima. Jer bibrirska vlastela, na primjer, uživaju u to vrijeme oprost od »trgovine«, tržne pristojbe prije svega zato što im to pravo priznaju krčki knezovi.¹¹⁰

Međutim, gospodarska, a po tom i društvena struktura hvarske općine o kojoj ovdje najviše govorimo drugacija je od onih na kopnu. Nekako smo se navikli gledati na istočnoj jadranskoj obali izjednačenu strukturu stanovništva prema kojoj najveći dio stanovnika stanuje u metropoli, dakle u sredistu komune, dok znatno manji dio stanuje raštrkan po distriktu, kotaru u selima ili još manjim naseljima. U kopnenim se komunama, na primjer Zadru, Trogiru ili Splitu pojam pučanina veže uz gradske zidine i u većini slučajeva pučani su stanovnici grada, ali ne i oni izvan zidina. Kod otočkih komuna takva terminologija nije dovoljno jasna jer se postavlja pitanje kako ćemo nazivati stanovnike izvan metropole, koji u nekim komunama, kao na primjer na Hvaru, čine većinu stanovništva. Hoćemo li ih također nazivati pučanima? Ili ćemo radije potražiti neki drugi izraz koji nas neće odvesti na krivi put. Nazovemo li, naime, sve stanovnike izvan grada Hvara seljacima mogao bi netko pomisliti da su oni doista po svom pravnom i gospodarskom položaju seljaci! A to oni nisu! Naprotiv, districtualis se po svom interesu, shvaćanjima i stremljenjima toliko približio »negradskom« plemiću da oni čine, kako ćemo vidjeti, u početku XVI st. zajednički tabor. Zato bismo, čini se, mogli čitavo »izvanhvarsko« stanovništvo obuhvatiti terminom *otočani* jer je taj naziv i, pojam najširi i ne isključuje ni jednog stanovnika. S druge strane, ako kažemo da je Ivanić vodio otočane u borbu za politička prava, onda nam je odmah jasno da se on stavio na čelo svih stanovnika izvan grada Hvara (kasnije je dakako pridobio i hvarske pučane). Izaberemo li predloženu terminologiju otpadaju suvišna pitanja, kao na primjer, jesu li Vrbovljani ili Jelšani pučani, težaci ili seljaci.

Opisana društvena i staleška struktura hvarskog stanovništva morala je prije ili kasnije dovesti do sukoba i borbe za politička prava. Borba će se razviti do vrhunca tada kad želju za stjecanjem izgubljenih političkih prava podupre jaka materijala podloga.

2. Hvarsko-viška komuna do početka XVI stoljeća

U povijesti hvarsko-bračko-viške općine ima nekoliko prijelomnih datuma među kojima ima najsudbonosnije posljedice onaj iz 1278 g. kad je općina odlučila podložiti se vlasti Mlečana. Premda taj korak, s obzirom na prilike osamdesetih godina XIII st. nije bio neočekivan, teško da su i sami Hvarani znali da će imati za njih trajne posljedice. Naime, otad gube otoci postepeno vezu s kopnom s kojim su dotog vremena činili cjelinu i stoga se sve više od stoljetnih, samostalnih stražara na Jadranu pretvaraju u jednu od mletačkih jadranskih općina.

Početak malaksanja neretvanske kneževine koja se kao politički subjekt pojavljuje već u prvim izvorima u početku IX st. jest smrt cara Manojla Komnena 1180 g. i s njom uzrokovano razbijanje političkog okvira koji je on za kratko stvorio. Bela III Arpadović uzima kao svoju »baštinu« od Bizanta i ono što do tada ugarskom kralju nije pripadalo. Tako prvi put i dijelovi neretvanske kneževine, koja je, dakako, još uvi-

jek u rukama omiških knezova Kačića dolaze pod vrhovništvo ugarskog vladara. Točno je doduše da se novo vrhovništvo nad kneževinom gotovo ne osjeća tako da za njega doznajemo tek iz datacija javnih akata. Omiški se knezovi uopće ne obaziru na dalekog vladara kojemu i nije moguće posvetiti se jadranskim problemima. Tako se i u ponašanju Kačića u posljednjim desetljećima XII st. ne osjećaju političke promjene do kojih je došlo. Naprotiv, kad 1190. g.¹¹¹ knez Brečko i ostali članovi dinastije obnavljaju mir s Dubrovčanima, o ugarskom kralju nema u ugovoru ni riječi, a knezovi su još dovoljno snažni da dubrovačku slobodnu plovidbu po Jadranu uvjetuju posebnim plaćanjem tributa.

Do prvog ozbiljnijeg ograničenja omiškog gospodarstva nad Jadranom dolazi tek za četvrtog križarskog rata. Osnivanje tzv. Latinskog carstva i nagli uspon Mlečana na istoku i na Mediteranu osjetilo se i na Jadranu. Mlečani doduše još ne mogu Omišanima nametnuti svoju vlast ili im ograničiti gusarenje, ali ipak u miru koji knezovi sklapaju s duždem (1208 g.)¹¹² dužd je zaštitio od Kačića gornji Jadran.

Novi udarac omiškim knezovima dolazi ne dugo zatim i to s kopna. Andrija II Arpadović i papa pokreću akciju protiv patarena i Kačića. Honorije III šalje svog poslanika Akoncija koji prema svjedočanstvu Tome Arhidakona zove u pomoć protiv jednih i drugih »čitavu Hrvatsku i Dalmaciju«.¹¹³ Toma također tvrdi da su svladani knezovi zatražili mir i da su predali sve lađe. Premda i Andrija II velikodušno daruje krčkim knezovima dijelove neretvanske kneževine, uspjeh je Akoncijeve akcije kratkotrajan. »Najmudriji knez Pribislav, župan Desislav, sudac Nikola i čitav hvarski puk«¹¹⁴ izdajući darovnicu uopće ne spominju Arpadovića. Otocima i dalje nesmetano vladaju omiški knezovi i župani iz porodice Kačića. Čini se da su u spomenutoj akciji izgubili samo Brač. Kako su Korčula, Lastovo i Mljet po svoj prilici još od početka stoljeća pod Dubrovnikom, od čitava otočkog dijela kneževine ostaju osamdesetih godina XIII st. još samo Hvar, Brač i Vis.

Napokon, Bela IV je prvi Arpadović koga Kačić zove svojim »gospodinom kraljem«. Pojednosti o tome kako su knezovi Osor i Radoš postali »plemići kraljevstva« (nobiles regni sc. Ungarie) nisu poznate, ali je očito da je Bela IV primorao Kačića da mu predaju omišku utvrdu koju je kralj zatim povjerio svom kaštelanu.¹¹⁵ Premda je vlast ugarskog vladara nad knezovima i tada vrlo mala, ostaje činjenica da su stoljetni čuvari Jadrana prvi put došli u ovisan položaj prema kralju i njegovu banu. U to se vrijeme odcijepila od kneževine i Krajina, dakle neposredni jugoistočni susjed koji je nekad bio ujedinjen u jednu poličku zajednicu s Omišem.

Međutim, pritisak koji iz Napulja vrše Anžuvinci s ciljem da s ugarskog prijestolja istjeraju Andriju III, osjetili su i Kačići. Karlo II iskorištava jednu omišku pljačku da se lakše umiješa među suparnike na Jadranu. On zove u savez protiv Omišana Splićane i Šibenčane. Na kraju izvlači korist Venecija koja s knezovima Radošem i Bogdanom sklapa mir koji je za njih znatno teži od onoga iz početka XIII st. Duskora izbija i rat u kojem omiška tvrđava izdajom prelazi u mletačke ruke te ona od 1281 g. postavlja u Omišu svog kapetana. Ipak je ban Pavao jači od dužda i Bribircima napokon polazi za rukom istjerati Veneciju iz

Omiša. Juraj Bribirski postaje omiški knez. Zajedno s kneževskom čašću preuzima i gusarsku tradiciju.

Otočki dio kneževine, prije svega *Hvarani*, ne žele mirno gledati kako suparnici komadaju baštinu omiških knezova. Njima je bilo jasno da se bez omiških knezova neće moći sami održati među tolikim neprijateljima. To više što su neposredno ugroženi od mletačke mornarice. Zato Hvarani sami stvaraju odluku da prijeđu »ad fidelitatem Veneciarum«. Nema sumnje da je glavni začetnik nove, promletačke politike hvarski biskup koji u ime »zajednice svih otoka i svoje biskupije (universitates ipsarum insularum et sui episcopatus) putuje u Veneciju da utvrdi uvjete predaje. Pošto su obavljani prethodni dogovori, određeno je 1278. g.¹¹⁶ uz koje će uvjete mletačke potestat služiti na Hvaru. Uvjeti su podjednaki kao i u drugim mletačkim kneštvima na istočnoj jadranskoj obali. Komuna ostaje otad pod Venecijom do 1358. g.

Čini se ipak da je na Hvaru tada dosta jaka stranka koja nije htjela priznati mletačku vlast. Ona se bez sumnje oslanjala na Bribirce, a po svoj su prilici njezini glavni predstavnici u Starom gradu, dotadašnjem najvažnijem središtu općine. Upravo tada i počinje prva suparnička borba između stare i nove metropole, borba koja će biti na vrhuncu u početku XVI st. Venecija, dakako u vlastitom interesu, požuruje razvitak grada Hvara koji je otvoren prema jugu i moru, a prema tome i lakše pristupačan njezinim galijama. Grad dobiva zidine, dok se Stari Grad sve više zapušta. Kad se u Veneciji raspravljalo o tome kako da se što bolje utvrdi grad Hvar, odlučeno je da se naselje obzida tako »quod intra muros capiatur monasterium, in quo nunc habitat episcopus et vos potestas«.¹¹⁷ Venecija je svjesna koliko opasnost nosi u sebi ovo izdvajanje metropole i stoga je 1282 g. predloženo nešto što će imati neželjene posljedice za otok. Predlagalo se naime da dužd odredi i promisli »qualiter consiliarii Farre et Brazze debeant ire et stare ad Brazzam et Farram«.¹¹⁸ Prema tome, pokušaj da se provincija što čvršće veže sa središtem preseljavanjem i naseljavanjem vijećnika u mjesta izvan metropole. Ako je takav zaključak doista proveden u život, onda je Venecija prva morala požaliti što ga je donijela i zato je u statutu, kako smo pokazali, nastojala oštrim mjerama vratiti vijećnike natrag u Hvar. Ne samo to. Pri sastavljanju statuta ograničava se i primanje novih vijećnika samo na one plemiće kojima su očevi i djedovi »bili vijećnici rečenog grada i koji su bili plemići«.¹¹⁹

Suparnička borba između novog i starog sjedišta izbija svom snagom u početku XIV st. Glavnu riječ u tim borbama oko 1309. g. vode *Slavogosti*. Međutim, iz kasnijeg se izvještava hvarsko—bračkog potestata razabire da nije bila riječ samo o Slavogostima. Andrija Gorio izvještava da su *Slavogosti*, *Omišani* i »*prognanici iz Hvara*« (cum forbanitis de Farra) provalili u općinsku kancelariju, uzeli odanle popis *prognanika* (quateros forbannitorul) i spalili ga. Kad je Gorio došao na Hvar, Slavogosti su se, kako knez javlja, već učvrstili na vlasti. Jedan se između njih dao nazivati *kapetanom* i on je u ime čitave obitelji zaprisegao »čitav narod« (sibi fecerat universo populo iurare), dao je prognati s otoka »dvanaestoricu između svojih neprijatelja od najodličnijih ljudi s Hvara« (duodecim de suis inimicis de insula de melioribus hominibus Farre). Gorio se zato tuži da se Slavogosti ponašaju kao tirani i da rade štogod žele s hvar-

skom općinom. Novi potestat, preslab da ukloni Slavogoste, počinje s njima surađivati. On šalje u Veneciju Jurjeva brata Galešu kojega teško optužuje. Jer on je, kako Gorio piše, ubio dva hvarska odličnika, svog rođaka Prodara i dva svoja nećaka! Osim Galeše Gorio šalje u Veneciju tri brata Marića i *dva pučana* (duos populares) koji su išli s Galešom kad je počinjao spomenute zločine. Gorio tvrdi da je petnaest mjeseci bio na Hvaru i da u to vrijeme nije bilo više sukoba među stanovnicima otoka. On savjetuje duždu neka pusti sve zatvorenike osim Galeše, iako se boji, da će pušteni »prevratnici« ponovno izazvati sukobe. Jer i ona dvojica koja su se vratila, podigli su na noge svoje prijatelje te postoji opasnost da se tučnjave obnove. Zato ako se dogodi neko zlo, moći će se kazati da su ga počinili »oni iz Venecije«, dakle zatvorenici na čelu s Galešom. Situacija je, završava Gorio svoj izvještaj, na otoku ovakva: Slavogosti traže način i mogućnost da ga unište, a njihovi ga neprijatelji žele zadržati za sebe. Neka dužd ne pusti zatvorenike iz Venecije jer će čitav otok opustjeti, a njemu ni Bog neće pomoći da ga održi u miru. Uostalom, on šalje duždu dva poslanika — očito dvojicu hvarskih plemića — koji će ga izvjestiti o zlodjelima Slavogosta.¹²⁰ Premda su Slavogosti uklonjeni, borbe nisu sasvim prestale. Još 1316 g. zabranjuje se Hvaranima ići u Omiš ili pružati pomoć prognanicima. Učini li takav prijestup hvarski plemić, briše se iz vijeća i tjera iz otoka. Ukoliko se Slavogosti koji su počinili toliko ubojstva i »tumulta« pokušaju vratiti s Omišanima, bit će »pro boni et pacifico statu civitatis et districtus« kažnjeni smrću.¹²¹

Goriov izvještaj nas ne ostavlja u sumnji kakvu društvenu i političku osnovu ima prevratnički pokušaj Slavogosta. To je suparnička borba među hvarskim odličnicima kojoj posebnu snagu daje bribirska pomoć s kopna. Upravo ta pomoć primorava Veneciju da što brže obračuna s prevratnicima kako ne bi izgubila vlast nad otokom. Vrlo je značajno da Slavogosti uvlače u borbu i neke pučane koji im pomažu u uklanjanju protivnika.

Sve te činjenice daju nam pravo da na previranja u početku XIV st. gledamo kao na *suparničku borbu hvarskog plemstva*. Pučani, čini se, imaju tek sporednu ulogu, prije svega zato što Slavogosti dolaze u grad Hvar kao »tirani«. Borbe su među plemićima počele prije 1309. g. i mletačka je vlast istjerala iz grada one koji su se protiv nje podigli. Među prognanicima su bez sumnje najglasniji sami Slavogosti koji iskorištavaju bolest i odlazak s Hvara kneza Superancija i vraćaju se na otok da bi na njemu zavladaali.

Tako je i ova prva poznata pobuna hvarskih plemića novim dokazom da većinu poznatih sukoba u dalmatinskoj komuni treba svesti na suparničku borbu plemstva. Velike političke promjene najbolja su prilika za obračun, pa je i »tiranija« Slavogosta i njihovih pristaša zakašnjeli odjek promjene iz 1278 g.

Pošto su Slavogosti oprezno uklonjeni, Venecija se više ne treba bojati za svoju vlast nad otokom. Pogotovo zato što su u Hrvatskoj nakon 1322 g. Bribircima slomljena krila pa se mletački protivnici na Hvaru ne mogu više na njih oslanjati. Tako Venecija u prvoj polovici XIV st. provodi u Hvaru nesmetano svoju politiku. Ona šalje onamo svoje činovnike, ali nastoji što bolje srediti odnose na otoku. Rezultat takvih na-

stojanja jest i izdanje odnosno sastavljanje *hvarskog statuta*, na kojemu su radili hvarski knezovi A. Quirin i A. Manolesso. Manolesso je »pro bono, quieto ac pacifico statu dictae civitatis Pharae et eius districtus« skupio 1331. g. nesređene, manjkave i često nejasne odredbe svojih predšasnika »in presens volumen«. ¹²² On je usto odredio da statut potvrde veliko i malo hvarsko vijeće, ali da dâ svoj pristanak i odobrenje i čitav puk (per laudem et consesum totius populi). Redigiranje dotadašnjih odluka i običaja pruža dakako Veneciji mogućnost da ukloni ono što joj smeta. Iz prevratničkog pokušaja Slavogosta izvlači Venecija dobru poduku: *vlast treba što bolje i jače usredotočiti u Hvaru kamo su se dužni preseliti i svi vijećnici!* Suviše je opasno ostaviti članove vijeća po otocima. Izbor se općinski činovnika također prenosi samo na vijeće, i što je još važnije, samo vijećnici (naravno grada Hvara) mogu biti općinski činovnici. U XVIII čl. statuta se izričito naglašava da odsad unaprijed (amodo in antea) samo članovi vijeća mogu biti blagajnici, justicijari i egzaminatori. ¹²³ Tako je općinska uprava, uz rijetke izuzetke sjedila u Hvaru. Visu je ostavljen sudac i gastald, dok je otočanima ostavljeno pravo izbora samo jednog činovnika—bukarija. Naime, jedan od trojice bukarija treba da bude »de illis cui habitant in casalibus«. ¹²⁴

Međutim, ako je statut i išao za tim da politički sasvim podredi »provinciui«. gospodarska ie kontrola nad niom bila nemoguća. Stoga ne iznenađuju odluke statuta o slobodnoj prodaji mesa i riba »in casalibus et in Lissa«! ¹²⁵ Takvu slobodu grad Hvar ne poznaie jer ondje se meso smije prodavati samo u općinskoj mesnici ili ribarnici! Upravo takvo slobodno trgovanje »po selima i na Visu« moglo je biti još jedan razlog da se hvarski vijećnik osluši pozivima da dođe stanovati u grad Hvar. Vjerojatno ne griješimo pretpostavimo li da ie nesnutani hvarski trgovac u »provinciji« brže stiecao kapital od svog kolege u gradu. A to znači da je »provincija« gospodarski jačala i pripremala se za novi obračun s metropolom.

Inače mletačko vladanje otokom do zadarskog mira protiče dosta mirno. Sredinom XIV st. nastaje tek borba između *biskupa* i *općine* zbog podjele *desetinskog prihoda*. Naime, tim je prihodom, vjerojatno od davnine, upravljao jedan između hvarskih plemića koji se nazivao *župan*. Biskup nastoji, međutim, izbjeći »stari običaj« prema kojem je, kako tvrde hvarski predstavnici u Veneciji, dužan birati, toga svog činovnika »de quator domibus de nobilibus dicte terre«. Budući da se protivnici nisu pred duždem nikako mogli nagoditi, dužd je najprije sam prisvojio pravo izbora župana, a zatim je to pravo vratio biskupu. Župani ostaju i dalje hvarski plemići, ali su dužni predavati biskupu tri četvrtine desetine, dok četvrtinu smiju zadržati za gradnju hvarske crkve. Nije isključeno da je u doba ove borbe oko županstva sastavljena tobožnja darovnica Bele IV Hvaranima iz 1242 g. Ona je nevješti ¹²⁶ falsifikat naručen po svoj prilici od hvarskih obitelji Đivića.

Pedesetogodišnja *vladavina Anžuvinaca* nad općinom ne ostavlja gotovo nikakav trag na otoku. Ludovik predaje općinu svojim činovnicima, ali se ne miješa u općinske poslove. Tek Ludovikova smrt i političke promjene nakon nje koje su sve do 1420 g. uznemiravale čitavu Dalmaciju povodom su novih nesuglasica. Međutim, po onome što je ostalo zapisano u reformacijama ne bismo te nesuglasice mogli svesti na neku plemićko

—pučku borbu. Ako je 1383 g. odlučeno u hvarskom velikom vijeću da »nitko odsad unaprijed ne smije ili ne može izabrati suca ili ga zatražiti od gospodina našeg kralja ni bana ili od nekog drugog gospodara« da sudi u Hvaru, onda je očito da je među hvarskim plemićima ponovno postavljeno pitanje tko će vršiti najodličniju općinsku službu. Upravo u to doba dobivaju suci, kako smo sprijeđa pokazali, pravo da sami sazivaju vijeće i u odsutnosti »vanjskih« vijećnika sami stvaraju zaključke.¹²⁷ Hvarskom općinom upravlja tada kraljevski vikar kojemu sami plemići dopuštaju da skine izabranog suca ako mu se ne čini zgodan za izabranu službu. Vikarov je izbor ipak ograničen jer je dužan skinutog suca zamijeniti dvojicom kandidata »iz one kuće« (de illa domo) iz koje je bio skinuti činovnik.¹²⁸ Dakle, ponovno borba za sudačku čast!

Inače je vrlo karakteristično da u mirno doba osamdesetih godina XIV st. hvarski kapetan (capitaneus) nema prečeg posla nego s poljskim čuvarima i pudarima procjenjivati štete po poljima i vinogradima!¹²⁹

Međutim, kako se politička situacija u Dalmaciji pogoršavala, članovi se hvarskog vijeća osjećaju sve nesigurniji i poduzimaju potrebne mjere. Tako je 1409 g. stvoren u velikom vijeću zaključak — koji je prihvatilo i odobrilo i tajno vijeće (consilium secretum) — da oba vijeća imaju potpunu slobodu na svaki mogući način braniti »slobode i običaje grada i otoka Hvara«. Za tu svrhu smiju trošiti ne samo općinski, nego i privatni novac. Pronađe li se neki plemić ili pučanin koji radi protiv općinskih sloboda, ako je plemić, izbacuje se iz vijeća i službi i gubi povlastice, a pučanin imanje i ide u zatvor.¹³⁰ »Naš gospodar« je tada herceg Hrvoje koga će zamoliti da potvrdi dotadašnje slobode. Prema tome, u Hvaru je na vlasti konzervativna stranka koja nastoji Hrvojevom pomoći zadržati stečene položaje. No, ni to stanje nije dugo potrajalo.

Naime, Ladislav Napuljski doduše nema hrabrosti da primi upravu u Hrvatskoj i Dalmaciji, ali to ga ne smeta da 1403 g. počinje dijeliti povlastice svojim pristašama. Poklanja dakako i ono što nema u svojim rukama. Okružen svojim vitezovima, među koje ubraja i Matafare, Ladislav poklanja, iako uvjetno, Vidu i Alojziju Matafaru, među ostalim otoke Hvar, Vis i Brač.¹³¹ Na sreću ta je »darovnica« vrijedila isto tako malo kao i ona Žigmundova iz 1413. g.¹³² Želeći, kako sam kaže, kazniti Hrvojevu »rebeliju«, Žigmund mu oduzima spomenuta tri otoka dopustivši Dubrovčanima da ih zauzmu i drže u njegovo ime. Ali, kralj ne zaboravlja dodati da mu Dubrovčani pošalju glasnika kako bi se pogodili o visini zakupnine. O svojoj odluci obavještava kralj i otočane. Ipak Žigmund ubrzo mijenja odluku i već 1416.g. prepusta ponovno sva tri otoka svom vitezcu Ladislavu (Ladislaus fil. Georgii Jakx de Kusal) i jala Dubrovčanima da mu ih prepuste.¹³³

Žigmundov postupak s općinom ne ostaje bez posljedica. Uprava Ladislava Jakša nije dovoljno jaka da se odupre nastojanju nekih plemića da se nametnu općini. »Diskordije« počinju kao i pred sto godina *svađom oko sudačke i vijećničke službe*. Vijest o sporu dolazi i pred Žigmunda jer su ga njemu vjerni plemići obavijestili da »*certe generacionis homines . . . iudicatus officium eiusdem civitatis tenentes . . . et ad eos hereditario iure asserentes pertinere, idem iudicatus officium . . . potencialiter . . . retinuisent et de presenti retinerent*«. ¹³⁴ Zbog njihova postupka nastaju svađe, sukobi, i neprijateljstva koja treba ukloniti. Zato Žigmund određuje način na koji će se u buduće birati suci i zakleti konzu-

li (iudices et iurati consules). Neka se biraju onako kako se to radi u Splitu. Žigmundovo pismo toliko smiruje duhove da doskora dolazi do sklapanja mira između »nutarnjih« i »vanjskih«. ¹³⁵ Na uobičajenom mjestu, tj. u crkvi sv. Marka sakupiše se vijećnici koji su ostali u gradu — oko polovica — kao i predstavnici onih »koji sada lutaju izvan grada« (nunc extra dictam civitatem vagantes) te pristaše obiju stranaka složivši se da sklope »vječni mir« i prekinu neprijateljstva. Zaboravljaju se sve neprilike, ali se brišu i odluke koje su za vrijeme »diskordije« donesene. Svi su naime složili da se vrati staro stanje odnosno »quod omnes consiliarii et nobiles facti tempore dictarum discordiarum, sint protinus de ipso consilio cassi et pro cassis habeantur auctoritate presentis consilii et coadunati onis, sicut si non fuissent in dicto consilio appositi«! Poništavaju se također sve odluke »prevratničkog vijeća«, ruši se gradski kaštel u to doba sagrađen, a svaka će strana dati po tri taoca koji će kao jamci sklopljena mira boraviti na općinski trošak u Trogiru ili u nekom drugom dalmatinskom gradu. Treba zamoliti i Dubrovčane da budu jamci sklopljenog mira. Na mir se zatim zaklinju trideset i šestorica vijećnika na čelu s rektorom i sucima.

Međutim, da ne bismo pomislili da se 1418. g. vodi borba, samo među suparničkim plemićkim grupama, pogledajmo kako se na početku ugovora (iz 3. XII 1418. g.) predstavljaju same stranke. Naime, s jedne su strane »vanjski plemići i njihove pristaše« (nobiles nunc extra dictam civitatem vagantes et alios eorum adherentes), dok su s druge »plemići u gradu i pučani i drugi njihove pristaše (nobiles in civitate morantes et populares et alii eorum adherentes). Dakle, dva tabora podjednake društvene i staleške strukture, ali različito grupirana na otoku! Stoga i ova borba pokazuje da se sukobljava stanovništvo čitavog otoka ili točnije grad i »provincija«. Središte »vanjskih« je izvan svake sumnje ponovno Stari Grad i bogata »sela« oko Polja sv. Stjepana. Budući da su u »prevratničko« vijeće izabrani neki novi članovi koji su na taj način postali i plemići, očito je 1418.g. »vanjskima« pošlo za rukom, bar za kratko vrijeme, steći izgubljene položaje u hvarskom vijeću. No, zbog odviše velikog otpora »nutarnjih« oni su za volju mira opet izbačeni iz vijeća, ali su ipak pristali na mir.

Unatoč provedenim mjerama potkraj 1418. g. stanje se u gradu nije smirilo. »Nutarnji« plemići koji nisu imali što izgubiti miruju, ali se dižu pučani iz njihova tabora jer su zbog mira lišeni nade da bi se ipak nekako mogli uvući u vijeće. Potkraj 1419. g. ¹³⁶ dakle nakon godine dana, njihov je pritisak na plemiće tako jak da oni popuštaju. Zato je 7.XI 1419. godine u hvarskom vijeću zaključeno, za dobro i mir u gradu i na otoku »quod non solum nobiles sed etiam populares tendant ad virtutes«; a da, nadalje, među plemićima i pučanima vlada što veći mir i ljubav, odlučeno je, »quod imponantur seu recipiantur in nostrorum numero consiliariorum cives Phare seu eiusdem civitatis consilium populares viginti, videlicet illi, qui elligantur per populum civitatis et insule Phare cum illis honoribus et prerogativis, quibus alii nobiles dicti consilii fruuntur et utuntur«. Nađe li se neka reformacija ili uopće odredba koja bi se protivila gornjem zaključku, ona se poništava. ¹³⁷

Pa ipak ni odluka iz 1419. g. nije provedena u život jer samo nekoliko mjeseci kasnije veliko vijeće ponovno stvara sadržajno sasvim nov zaključak. Tada, tj. 11.II 1420. sazvano je veliko vijeće ali u njega dolazi

samo dvadeset i šest vijećnika. Uza sve to dvadesetorica vijećnika daju Nikoli *Stipkoviću*, Vitalu *Silvestrovom*, Nikoli *de Fumatis* i Vidošu *Dračići* »amodo in antea plenam auctoritatem, potestatem et bailiam... faciendi et exercendi omnia et singula, que facere posset et exercere generale consilium«!¹³⁸ Dakle, hvarsko vijeće prenosi svoju vlast na četvoricu istaknutih Hvarana dopustivši im da u njegovo ime izvršavaju sve njegove poslove.¹³⁹ Čini se da je ova neobična odluka rezultat nastojanja da se smire »vanjski« jer Vidoš *Dračića* je pred dvije godine bio glavni zastupnik »vanjana«. S druge strane, iz obitelji *Fumatis* birao se 1418. g. rektor, a *Silvestri* su također ugledna patricijska porodica. Da i crkva ima u tim previranjima odlučnu ulogu pokazuje činjenica da je kanonik *Stipković* izabran kao prvi »reformator«.

»*Reformatores et officiales*«, kako se spomenuta četvorica sami nazivaju nemaju tako široke ovlasti kako bi se na prvi pogled moglo činiti. Nema sumnje da plemići i pučani očekuju od njih odluke koje će pridonijeti »dobrom i mirnom položaju rečenog grada i njegovog kotara«. Plemiće je trebala smiriti odluka da će se otad gradska uprava i gradski činovnici birati u vijeću zajednički i da će ih birati svi plemići. Pučane će naprotiv pridobiti odredba o izboru nekih njihovih zaslužnijih članova u plemićko vijeće. Kao novi članovi vijeća su primljeni: Nikola *Bobozoblić*, Luka *Jakšić*, Cvitan *Rusković*, Matul *Klesanić*, Nikola *Stipičević* i Matul *Dekojević*. Uz ovu je odluku i novi izbor pučana dodano da se briše ranija odluka prema kojoj je trebalo biti primljeno dvadeset pučana u vijeće.¹⁴⁰ Reformatori zabranjuju da bilo koji plemić ili pučanin spominje ranije nepravde, sukobe itd., ali ako netko drži tuđe imanje, treba da ga vrati. S istom brigom o dobrom stanju općine oduzima se naoružani brigantin *Vidoša Gazzarija* i njegove braće uz dodatak da će kao oni proći svaki Hvaranin koji se usudi u hvarskoj luci držati naoružani brod. Reformatori se ipak ne usude miješati u pitanje »gracija«, olakšica danih hvarskim i viškim pučanima i ostavljaju taj posao velikom vijeću. Zaključeno je također da nitko ne smije na bilo koji način raditi protiv »mirnog stanja hvarskih plemića i pučana«, a svi plemići i pučani koje reformatori pozovu, dužni su se zakletati da će se pridržavati njihovih odredaba.¹⁴¹ Općinski se zajmovi ukidaju, ali vijeće može oporezovati ljude po čitavom otoku (*imponatur collecta generalis per totam insulam*), ali tako da se porez razreže prema imetku (*videlicet pro libra solidum tam nobiles quam populares*). Reformatori na kraju priiete smrtnom kaznom onima koji bi se usprotivili njihovim odredbama.¹⁴²

Iako ove vrlo zanimljive odredbe reformatora nisu provedene u život — jer za to nije bilo vremena — ostaju dragocjeno svjedočanstvo o naporu što ga sami Hvarani čine da bi što prije došlo do sloge među njima.

Ali, već u ožujku 1420. g.¹⁴³ nalaže dužd glavnom zapovjedniku »*kulfa*« da zauzme *Korčulu*, *Hvar*, *Brač* i druge otoke i podvrgne ih pod mletačku vlast jer su otočani sami zatražili da dođu »*sub nostro dominio et gubernatione*«. Oni su obećali duždu plaćati isto toliko koliko su plaćali ugarskom kralju, a sami su postavili zahtjev da im knezom bude mletački plemić.

Venecija je jedva dočekala prijedlog Hvarana. Zato je vrlo brzo postignut sporazum i utvrđeni su uvjeti za novog mletačkog kneza. Plemićki poslanici — među njima je i *Vidoš Gazzari* kome je nedavno odu-

zet brod¹⁴⁴ — ne mogu propustiti priliku da se u Veneciji ne prituže tražeći kaznu za »neke svećenike i laike« koji zavode puk, ne priznaju nikakvu upravu, sastaju se, oporezuju siromašni hvarski narod, i štoviše, neki su između njih došli i do samog dužda.¹⁴⁵ Dužd je suviše oprezan da bi se osvrtao na tužbe i tješi tužitelje da će odsad pod mletačkom upravom sve biti mirno!

Međutim, »tuženi« se također brzo snalaze tražeći neposredan put za pregovore s Venecijom. I oni šalju svoje poslanike koji, kako se iz mletačkog odgovora doznaje, dolaze u ime ili »pro parte populi, universitatis et aliquorum nobilium Farre sive Liesne«.¹⁴⁶ Upada u oči da su Hvarani ponovno podijeljeni u dva tabora, ali tako da u jednom i drugom ima plemića! U »pučkom« ih je doduše manje — zato se predstavljaju kao »neki plemići« — ali da se nitko od plemića nije složio s pučanima, ne bi bilo potrebno i u plemićko ime govoriti u Veneciji. Pučko-plemićki poslanici dolaze pred dužda s računima koji pokazuju kako se, prema njihovu mišljenju, nepravедno troši općinski novac.¹⁴⁷ I oni traže da općinom upravlja mletački knez, a ne neki Dalmatinac (ne regantur per Dalmatinos)! Dok su predstavnici vijeća, općine i plemića — dakle njihovi protivnici — molili potvrdu statuta, sloboda i običaja, oni zahtijevaju da se potvrde »milosti« (gratias) koje im je dalo hvarsko vijeće. Oni ne namjeravaju plaćati dug nekom ugarskom barunu, jer su ga obećali plaćati plemići. Uostalom, o plaćanju je odlučivalo hvarsko vijeće, »quod consilium fuit consilium nobilium«!

Venecija se složila s pučanima kad je bila riječ o ugarskom barunu, ali nije se namjeravala odreći i poreza koji se skupljao po čitavom otoku (coltam per totam insulam Liesne). Ona uvierava, ne baš točno, pučke poslanike da joj je porez potreban zbog općinskih troškova. Ništa nije koristilo što su pučani upozoravali Veneciju da su oni dosta žrtvovali u ratu protiv Trogira i Splita u kojem je, kako s ponosom ističu, sudjelovalo više od 200 pučana.¹⁴⁸

Pučane je bez sumnje, kao i sve ostale Hvarane, pogodila nova vinska daća i zato u petom svom zahtjevu mole da se ukine te da se Hvarani »in facto datiorum« izjednače sa Šibenčanima. Venecija odobrava doista da se s Hvaranima postupa kao s ostalim Dalmatincima (sicut alii nostri subditi Dalmatini).

Na kraju pučani mole da se općinski suci izabiru u samom vijeću, jer je zbog sudaca bilo mnogo neprilika na otoku.¹⁴⁹ Budući da je duždu stalo da se prilike na Hvaru srede, odobrava pučki prijedlog.

Koliko jasno već ovaj prvi susret dužda i hvarskih poslanika odražava stoljetnu mletačku politiku. U Veneciji se naime primaju i saslušavaju svi poslanici da bi se zatim tražio srednji put u riješavanju njihovih problema. Venecija u načelu ne odbija ni pučku ni plemićku stranku, popušta jednima i drugima da bi na kraju ipak provela ono što će njoj koristiti. Ali, činjenica je i to da takva mletačka politika djeluje na dalmatinsko stanovništvo u XV st. umirujuće i zato sve do 1510 g. nema žestokih sukoba i borbi za vlast u gradu ili na otoku.

Međutim, već se 1424. g.¹⁵⁰ pokazalo da u općinskoj blagajni nema novaca »per pagar misser lo conte et li suoi officiali«. Zato su izabrana četvorica plemića da pronađu način kako bi se pokrili troškovi uprave.

Ono što oni zaključče — a govorilo se o općinskom zajmu — prihvatit će se kao konačno riješenje. Zanimljivo je da se među spomenutom četvoricom nalaze *dvojica reformatora* (Nikola de Fumatis i Vidoš Dračica), što pokazuje da je kao »zavodnik puka« optužen 1420. g. prije svega kanonik Stipković. Da je s druge strane, Vidoš Dračica središnja ličnost hvarskog političkog života u to doba pokazuje njegova nova dužnost koju mu hvarsko vijeće daje 1430. g. On je zajedno s Vidošem Gazarijem određen da redigira i »očisti« hvarski statut.¹⁵¹

Prva dva desetljeća mletačke uprave nad otokom protiču mirno. God. 1444. predstavljaju se hvarski poslanici koji dolaze u ime čitave općine kao »fidelissimi vestri Lesignani«.¹⁵² Oni mole da ih Venecija zaštiti od Krajinjana, tuže se na hvarske knezove koji bez pitanja sudaca i blagajnika troše općinski novac te mole da se prema »starom običaju« pregledavaju općinske blagajničke knjige. Zahtjev i prijedlog za kontrolu novca upućen je od strane plemića kojima se tada ostavlja nadzor nad blagajničkim knjigama. Vidjet ćemo da će se nešto kasnije situacija izmijeniti. Poslanici također traže od dužda da zabrani rektorima davati općinske zemlje u zakup, pa je zahtjev dokaz da se plemići i pučani zajednički suprotstavljaju mletačkoj upravi. Venecija prenosi odluku o zakupu na hvarsko vijeće, što će vrlo brzo požaliti. Jer će se doskora pojaviti u Veneciji pučanski zahtjev za pravednijom podjelom zakupa općinskih zemalja i daća.

Ovo je posljednji zajednički pučko-plemički nastup pred mletačkom vladom. Time, razumije se, ne namjeravamo reći da je u to vrijeme u općini sve u najboljem redu. Naprotiv, ima tragova da su pučani i prije 1444. g. tražili pravdu u Veneciji, ali otad, tj. od pedesetih godina XV st. pučanski će poslanici sami nositi svoje molbe i pritužbe pred dužda i njegova vijeća.

Razloga je za pučansko nezadovoljstvo u onakvim gospodarskim i društvenim okvirima bilo dosta. Prirodno je da će doći do sukoba pri diobi općinskih dužnosti i koristi jer hvarski plemići, kao uostalom i svi privilegirani u svim vremenima, nastoje prigrabiti što više koristi, a imati što manje briga i tereta. Zato nas nimalo ne iznenađuje da se već 1446. g.¹⁵³ pojavljuju u Veneciji »capitula«, ali »separatim pro parte nobilium et popularium«.

Naime, čim je općina počela graditi gradske zidine i utvrde dolazi do većih nesuglasica. Za gradnju je uveden porez od 200 dukata koji se plaćao »univerzalmente per citadini e contadini per lira e soldo«. Zatim, »ogni persona de che condition si sia de anni 16 commenzando fina 70, in anno zorni 6 debia lavorar i muri de la terra ale sue spexe«! Predstavnicima plemstva koji izvještavaju o toj odluci dužda i njegova vijeća priznaju da su zbog toga što je posao slabo napredovao sami načinili gotovo nasilje nad sobom, podvrgli se zakonu i učinili »che in rerum natura non se truova, zoe che zintilomo lavora corporalmente«! Zato čim se završi izgradnja zidova oni traže »che ogn omo sia in suo pristino e uxado stato restituido e messo«.¹⁵⁴ Tada je bilo također u Hvaru odlučeno da po trojica plemića i jedan pučanin nadgledavaju posao po 10 dana godišnje. Svaki je Hvaranin mogao na posao poslati zamjenu.

Iz druge molbe hvarskih plemića doznajemo da su sporovi »infra li zintilomeni e povolani« još stariji. Naime, još 1440. g. Venecija je na

molbu pučana odobrila da pučka poslanstva putuju također u Veneciju na općinski trošak. Plemići misle da je to dalo povoda pučanima da se više nego dotad sastaju i vijećaju (*faziano colloquii e consei*) i odlaze u Veneciju, a ne žele raspravljati pred mletačkim knezom. Budući da time opterećuju općinu, neka se sinjorija udostoji poništiti svoju odluku iz 1440. g. Osim toga, neka pučanima zabrani »*far colloquii ne consei*«. ¹⁵⁵ Treći se plemićki zahtjev odnosi na mletačku zabranu žitne trgovine, za koju mole da se ukine jer bez nje ne mogu živjeti. Žitom koje rodi na otoku mogu se prehranjivati jedva tri mjeseca godišnje. ¹⁵⁶ Plemići misle da bi im Venecija mogla priskočiti u pomoć i nekom subvencijom za zidine i dopustiti im da sami zato upotrijebe zakupninu općinskih terena. No, na kraju su plemići zaista pretjerali kad su u petoj molbi izrazili želju da im se iz Venecije pošalje »*la bandiera de glorioso sancto Marco*« jer je sami ne mogu kupiti! ¹⁵⁷

Hvarski pučani (*populares Liesne*) predaju također svojih XIII »*capitula*«. ¹⁵⁸ Oni ne kriju zadovoljstvo što je hvarsko vijeće, dakle plemstvo odlučilo da se grad obzida i da se troškovi dijele po procjeni, a ne po glavama (*che la spesa del dito murar sia fata per extimo e non per testa*). Kad bi se plaćalo po glavama pučani bi nepravедno bili najteže opterećeni i morali bi napustiti mjesto. ¹⁵⁹ Uostalom, plemića ima mnogo manje, »*cum sit che li diti zintilomeni sia zercha 90 e li populari cercha mille!*« U Veneciji je također prevladalo mišljenje da »*unusquisque condignum onus patiatur*« i zato se prihvaća prijedlog da se novac za građevni materijal daje »*per extimum*«, a tlaka će se vršiti kako je odlučeno. Ipak je dodano da knez može oprostiti dva radna dana onima koji mu se čine odveć siromašni, a stanuju X milja udaljeni od grada. Budući da sudjeluju u troškovima, pučani zahtijevaju da se zidovima obuhvate ne samo plemićke kuće, nego i prazna općinska zemljišta (*certi luogi vachui del chomun*) kako bi na njima mogli graditi svoje kuće i oni naseljenici koji dolaze u grad. Ipak se Venecija oprla tom prijedlogu obrazlažući odbijanje prevelim troškovima. Odbijen je također pučki prijedlog da se kuće uz zid sruše.

Pošto su izložili ono što ih je najviše smetalo, pučki su poslanici predložili i novi način izbora hvarskog kneza. Predložili su bolji izbor i veću plaću u naivnom uvjerenju da se i uprava poboljša! Venecija i taj prijedlog odbija. Peti se pučki zahtjev odnosi na *pučkog tumača* (un *truzimano*). Hvarski se advokati, kažu pučki poslanici, biraju iz redova plemića, a oni »*non vuol dir le raxon de li poveri homeni del dito luogo*«, zato neka pučani zajedno s rektorom biraju tumača kako bi imali svog čovjeka koji bi kneza izvještavao o njihovim stvarima. Odlučeno je da će tumača (*interpretem sive trucimanum popularem*) birati sam knez i on će uz plaću od 12 dukata godišnje neprestano boraviti uz kneza kako bi mogao »*interpretari ac trucimanari pro quolibet*«.

Znajući očito unaprijed da će Venecija njihov prijedlog podržati, pučani mole da se zaključi hvarskog velikog vijeća ne provode u život prije dok ih ne potvrdi mletačka uprava. To je potrebno, ističu pučani, to više što plemići u svom vijeću stvaraju zaključke na njihovu štetu, opozivajući često i kneževske odredbe, a oni, pučani su odviše siromašni da bi se svaki put potužili u Veneciju. Neka se dakle prihvate kao »*boni et iusti*« samo oni zaključci koje odobri sinjorija. Dužd je, razumije se, je-

dva dočeka prilikom da stegne plemićku autonomiju. Kao odgovor na pučki prijedlog zabranjeno je sazivati i održavati hvarsko vijeće bez dopuštenja mletačke uprave kojemu ona i prisustvuje. Isto vrijedi i za »provisiones et ordines« hvarskog vijeća. No, ni pučani se ne mogu sastajati bez kneževa poziva i predsjedanja. U molbama je još bilo govora o ukidanju hvarske kožarne (zuecha). U desetoj molbi pučani izlažu poteškoće oko straže na brdu sv. Nikole (la guarda al monte de s. Nicolo). To je dnevna straža, ustanovljena »per securta de la terra e de tutta lixola«, a vrše je 40 ili 50 »poveri homeni de la terra« koji se izmijenjuju. Pučani ne smatraju pravednim da ni jedan otočanin, osim spomenutih, ne osjeća taj teret i zato predlažu da se izabere »un guardian per chomun« uz plaću 50 ili 60 libara godišnje. Samo bi se na taj način »ognun de lixola senta de questa angaria«. U Veneciji se bez opravdavanja ili bar obrazloženja odbija ovaj pučki prijedlog. Duždu se ne čini potrebnim prihvatiti i XI pučki prijedlog o vojnicima koje ona uzima po otoku. Pučani naime predlažu da takvi vojnici uz plaću od Venecije, primaju i »denarsku subvenciju« od općine kako bi mogli »far ben el suo dover fina ala fin«.

Dva iduća pučka zahtjeva povezana su s promjenama nastalim izgradnjom zidina. Pučani najprije mole da bi prazni općinski tereni koji su se u podgrađu (borgo) našli unutar novih zidina dali na raspolaganje »vanjanima«, dakle izvangradskom stanovništvu (contadini del paexe) kako bi ondje mogli »fabricar stancie per loro refugio e securta«. Njihovo naseljavanje ne bi trebalo Veneciju smetati, naprotiv, išlo bi joj u prilog jer bi se i sam grad povećao. Venecija bi to mogla odobriti i zato što »dentro el circuito de la terra non e terren sufficiente per li citadini e per li contadini«. Ipak je mletački odgovor negativan. Naime, u Veneciji je prevladalo mišljenje da prvo treba naseliti sam grad, a kad se on potpuno naseli, onda će i ona dopustiti da se »pokraj grada izgrade podgrađa za ukras spomenutog grada«. ¹⁶⁰

Izenađuje ponešto pučki prijedlog da se i biskupija obuhvati novim zidinama. Pučani su bez sumnje o tome razgovarali i s biskupom jer su u Veneciju javili da je biskup spreman sudjelovati u troškovima za tako produženi gradski zid. ¹⁶¹ I taj je prijedlog kao nemoguć odbijen.

Međutim, deveti pučki »kapitul« je za historičara neobično zanimljiv iz dva razloga: prvo zato što odaje ponovna previranja među hvarskim plemićima, a zatim svjedoči o pučkoj brizi da plemići ne potroše sav općinski novac na svoje svađe. Jer, kažu pučani, nastala je »certa differentia tra zintilomeni e zintilomeni digando alguni non esser zintilomeni«! Svađeci se tako o tome tko jest, a tko nije plemić, odlaze u Veneciju i nemilice troše novac na veliku štetu pučana. Neka zato troškove oko takvih svađa snosi »ali qual aspecta el beneficio e maleficio e non ad altri«! Ali, dužd se u tom pitanju nije htio složiti s pučanima i odgovorio im je da plemići koji dolaze u Veneciju obavljaju uz svoje i općinske poslove. ¹⁶²

Nije isključeno da su sukobe među plemstvom izazvali Nikola Lukin i Katarin Niškin koji su kao »homeni scandalosi et inventari de lite de ogni condition e maxime fra zintilomeni e populo« prije 1450. g. istjerani s otoka. ¹⁶³ No, pučani ih tuže da su ipak bez znanja hvarskog kneza došli pred dužda. U mletačkom je vijeću povodom tog slučaja zaključeno da će svaki takav drznik biti kažnjen globom od 200. libara i petogodišnjim progonstvom s otoka.

Iz pritužbi koje poslanstva 1449. i 1450. g.,¹⁶⁴ prvo plemićko, a zatim pučko nose u Veneciju doznajemo što u to vrijeme razdvaja jedne od drugih. Vidimo da se razilaze prije svega u dva pitanja: pri podjeli *zakupa općinskih terena* i u pitanju *kneževa pomoćnika »viteza«* (cavalier). Na prvi se pogled čini neobičnim da se plemićki poslanici brinu za one općinske terene koji su se obično davali u zakup siromašnijim Hvaranima. Početak njihove molbe doista navodi na takav zaključak. Poslanici se tuže da su knezovi dali u zakup zabranjena mjesta (luogi prohibiti) koja se prema starom običaju »tien per semenar e mantegnir de li poveri homeni«.¹⁶⁵ Očekivali bismo dakle da će braniti interese siromaha, ali plemići tvrde da je knez nanio štetu svima (in detrimento e danno de tuti), dakle i njima. Očito su plemići bili prikraćeni pri zakupljivanju »siromaških« terena i zahtijevaju novu podjelu. To potvrđuje i pučki zahtjev prema kojem je jasno da su knez i vijeće raspolagali sa spomenutim zemljištima po svojoj volji.¹⁶⁶ Venecija je prihvatila u tom pitanju pučki prijedlog i zabranila knezovima dijeljenje općinskih terena.

Pročitamo li najprije plemićku, a zatim pučku tužbu na kneževa »druga« ili »viteza« (compagno, cavalier) odmah će nam biti jasno zašto su plemići protiv njega. Oni se tuže u Veneciji da su rektori uz znanje Venecije, a protiv starog običaja počeli sa sobom dovoditi druga koga su zatim učinili vitezom (e quello ha facto chavalier). Taj »kompanjon« čini mnoge neobičajene stvari, ubire globe itd. Osim toga, prisvojio je plaću hvarskog justicijara. Neka ga dakle dužd makne.¹⁶⁷

U čemu je problem doznajemo tek iz pučke molbe. Pučani upozoravaju Veneciju da prema njihovim, hvarskim povlasticama knezovi imaju također pravo da sa sobom dovode »kavaljera«! Ali, »per mala information« nekih hvarskih plemića, knezovi su odustali od tog svoga prava zbog čega »i *populi e zente menuta* non pono haver cum effecto el dover de la execution de lor sentencie e pagamenti contra zentilomeni«! Stoga neka budući rektori opet dođu sa svojim vitezom koji neka ima plaću kako je odredio mletački sindik Andrija Surian.¹⁶⁸ Venecija naravno nije oklijevala koga će u ovom slučaju poslušati; ona odobrava pučki zahtjev i tako je 1450. g. pučanima osigurano pravo da se ne samo tuže protiv plemića, nego da od njih utjeruju dosuđeni novac.

Među zahtjevima koje pučani 1450. g. nose u Veneciju — oni nose 18. kapitula — samo su neki, gledamo li na njih sa stanovišta staleških nesuglasica, ovdje zanimljivi. Uoči tog poslanstva došlo je vrlo vjerojatno do spora zbog načina na koji treba naoružavati mletačke galije ili fuste, jer pučani mole da se poštuje stari običaj.¹⁶⁹ Odgovoreno im je da patron galije treba da bude plemić (patronus sit nobilis), veslači pučani (homines a remo sint populares), a preostalu posadu neka čine polovicu plemići, a polovicu pučani.

Tih se godina ponovno pojavljuje problem nastanjivanja hvarskih plemića u gradu Hvaru. Budući da je hvarski knez izrazio mišljenje da on ne može zapovijediti bilo kojem hvarskom stanovniku da dođe stanovati u grad (ad habitandum in terram) s obitelji i stvarima, predstavnici pučana upozoravaju dužda da je takvo kneževu mišljenje protivno odredbama statuta. Zato oni predlažu da se obnovi stari običaj. No, dužd je ipak odlučio drugačije. On obnavlja raniju mletačku odluku o tome dodajući da knezu ostavlja slobodu odlučivanja. Knez je dužan paziti samo

na to da ne primorava naseljavati se »siromašne ljude koji žive od motike« (habendo advertentiam ad pauperes homines, qui vivunt solummodo de zapà).¹⁷⁰ Prema tome, mletačka vlada jasno vidi posljedicu svoje ranije politike prema »provincijskim« plemićima. Dok ih je prije svakako nastojala natjerati na život u metropoli, sada postupa protivno. Miliji joj je naime manje zaštićeni grad od naseljenog, plemićkog gnijezda koji bi se lako mogao pretvoriti u središte otpora protiv njezine vlasti.

Iz pučkih se tužbi nadalje razabire da je hvarsko vijeće mimo znanja pučana opraštalo svojim ljudima globe, a hvarski knez je oslobađao neke ljude od plaćanja općinskih daća. Venecija obje zloupotrebe zabranjuje. Pučani mole dužda također da zabrani dolazak u Veneciju onim plemićima koje nije poslalo hvarsko vijeće. Dužd prihvaća pučku molbu uz dodatak da isto vrijedi i za pučane! Prihvaćen je i prijedlog da se povećaju plaće stražarima na bedemima i kaštelanu. Najzad, pučani su 1450. g. izborili pravo da dva njihova predstavnika, uz dvojicu plemića, uđu u »komisiju« koja će procjenjivati imetak zbog oporezovanja.

Sudeći po sačuvanoj građi u drugoj polovici XV st. nema ozbiljnijih sukoba između pučana i plemića. Bilo je sporova oko naoružavanja galija. Naime, 1495. g.¹⁷¹ se u mletačkom vijeću priznaje da su već »mnogo dana« u Veneciji poslanici »de la universita de Liesna ... per sua parte« i *Mathio de Paxe et compagni de Liesna* kao prokurator i »di popolari asserti ballestrieri da l'altra parte — dakle hvarski strijelci — zbog dugotrajnog sukoba oko naoružavanja hvarske galije (circa 10 armar de la galia over fusta in dicto loco). Obje se stranke pozivaju na pismena svjedočanstva pa se u vijeću umoljenih smatra u toj situaciji najboljim poništiti sve odluke koje nije izdalo samo vijeće koje i u buduće jedino o naoružanju može odlučivati. Budući da vijeće zapovijeda da se u tom pitanju poštuje odluka iz 1450. g., u kojoj se točno određuje da »la mittà di ballestrieri et tutti quelli altri homeni necessari per 10 armar predicto siano popolari«, dok plemići daju soprakomita, drugu polovicu strijelaca i potrebne ljude (excepti li homeni da remo), očito je nezadovoljstvo buknuo zbog strijelaca! Nema sumnje da su strijelci — pučani nezadovoljni s odlukom o plemićkom pravu postavljanja polovice strijelaca. Pučani su još 1450. g. pokušali uvjeriti Veneciju kako je i prema duždevoj odluci podjela posla i tereta na galiji drugačija. U duku je, kako tvrde, određeno da »el patron sia nobele, siando electo per el suo conseio e che 3 over 4 altri nobeli voiano possano andar per balestrieri over compagni, el resto siano tuti povolari«!¹⁷² To je, prema netočnoj pučkoj tvrdnji, stari običaj za koji mole da se ne mijenja, ali Venecija ne prihvaća njihovu molbu. Prema tome, pučani nastoje već sredinom XV st. prisvojiti pravo postavljanja strijelaca na galiji na štetu plemića. Plemići nisu, po svoj prilici, u drugoj polovici XV st. ostvarivali to svoje pravo koje je prešlo na pučane i zato sami strijelci nastoje prisvojeno pravo prodati u Veneciji kao stari običaj. Hvarski knez bez sumnje ne zna riješiti taj spor, šalje poslanike u Veneciju sa svojom preporukom (cum lettere de fede de quel conte nostro), dok strijelci pod vodstvom Matije »de Paxe« odlaze pred dužda sami. Daleko nam je i sama pomisao da spomenutog Matiju koji 1495. g. vodi strijelce u Veneciju poistovjetimo s Matijom Ivanićem, ali se također ne može mimoći činjenica da vođa strijelaca okružen u Veneciji svojim drugovima strijelcima (el compagni) i da oni sami žele preuzeti službu na mletačkoj galiji. Ple-

mići nisu, kako po svemu izgleda, osobito zainteresirani za streljačku službu. Kako je to, nadalje, *jedina vojnička služba koju vrše pučani*, nije neopravdana pretpostavka da i Ivanić nešto kasnije traži upravo među strijelcima svoje prve sumišljenike i suborce.

Zahvaljujući brizi hvarskog kneza dolazi u početku druge polovice XV st. do otcjepljenja »provincije« i u sudskom pogledu! Riječ je, dakako, o tzv. nižem sudstvu, tj. o sporovima do 40 solida. Spomenuti prijedlog za »seoskog suca« iznosi u hvarskom vijeću — nipošto slučajno — »magnificus dominus comes«. ¹⁷³ Jer on, »visto la importunità et senestro de i poveri homini, che per quattro soldi vieno alla terra a rason«, daje na glasanje prijedlog »che sia fatto uno zudexe a Città Vecchia per tutti li casali«. Knez je za sebe zadržao pravo prosvjeda, što drugim riječima znači da *starigradski sudac nema više nikakve veze s hvarskim sucima* nego je *podređen neposredno hvarskom knezu!* Knez nastoji podići njegov ugled i visinom plaće i zato određuje da i on ima »salario come ha uno de zudesi della città«. Svake sedmice sudac je dužan obilaziti sela i suditi u parnicama koje mu pripadaju. No, vrlo je važno da njegovo pravo suđenja nije ograničeno na sela, jer on sudi »cosi in Città Vecchia, come nelli casali et tutto el distretto«!

Po rezultatima glasanja u hvarskom vijeću nije teško razaznati da su se hvarski plemići usprotivili ustanovljenju »provincijskog« suca. Neki plemići uopće nisu htjeli glasati. ¹⁷⁴ Očito su osjetili opasnost od odvajanja ne samo »casala«, nego i Starog Grada od metropole. A to je udaljavanje moglo imati po Hvar teške posljedice u političkom životu. Ta sada su najbogatija sela na otoku imala i vlastitog suca upravo za one najsitnije dnevne sporove zbog kojih »provincija« najčešće traži sudsku pomoć. Ne valja također smetnuti s uma činjenicu da je u srednjem vijeku ljude vrlo različita socijalnog i staleškog položaja povezivala upravo svijest o pripadnosti istoj jurisdikciji ili pravnoj vlasti. Stoga se ne možemo oteti dojmu da u ovoj odluci o starogradskom sucu koju je moralo prihvatiti hvarsko vijeće, treba tražiti početke ideje o zajedničkom otporu »seoske zajednice« protiv nove metropole, ideje koja tako jasno dolazi do izražaja za Ivanićeve pobune.

Još je jedna »seoska« služba pridonijela polaganom odvajanju »sela« od grada Hvara. To je *pomorska služba ili pomorske straže na otoku*. Naime, 1502. g. ¹⁷⁵ hvarski se pučani, među ostalim, tuže što »poveri populani siano mandadi al continuo cum le sue barche a guardar l'isola«. ¹⁷⁶ Oni čuvaju otok od Neretvana (quelli de Narenta). Dogodi se da su u takvoj straži 8 do 10 dana po četiri barke (s 16 članova posade), a za to vrijeme njihove obitelji gladuju. To sigurno nije drago, poručuju pučani, »vašoj uzvišenosti« i zato predlažu da svi oni koji idu na stražu primaju plaću (6 solida na dan) i hranu (kruh i vino) od općine. Neka se za tu svrhu uvede porez koji će plaćati i plemići i pučani prema svom imovnom stanju. Završavaju da samo uz takvu pomoć »poveri homeni possino servir«! Da sa svojim prijedlogom što bolje uspiju, pučani obećavaju da će predloženi porez plaćati i oni koji idu na stražu jer je riječ o javnom dobru (che essendo beneficio publico), naravno ukoliko se uopće zbog praznih općinskih blagajna taj porez uvede. U tužbi se usput osvrću i na plemićke zloupotrebe pri određivanju stražara. Plemići na-

ime zloupotrebljavajući svoj položaj brišu iz popisa svoje sluge i prijatelje. Zato neka »bolletine« odsad čuvaju pučani kako bi se sačuvalo pravilan redosljed na stražama.

Zadržali smo se na ovom pučanskom zahtjevu najviše zato što smatramo da je u neposrednoj vezi s Ivanićevom pobunom. Upravo ti ljudi koji su po odredbi općine čuvali pomorske straže činit će *prvu Ivanićevu mornaricu!*

Pokušajmo sažeti ukratko sve što je dosad rečeno i povežimo zbivanja na otoku i u gradu s Ivanićevom pobunom nastojeći otkriti što je Ivanić na otoku mogao baštiniti. Ovaj nas je kratki prikaz mogao uvjeriti da se upravo u XV st. vrlo polagano, ali ipak, stvaraju preduvjeti da se Starigrad ponovno digne kao stara metropola na otoku. Osim što je oslobođen od vlasti hvarskih sudaca, taj dio otoka ima sve veću stratešku važnost jer dobiva trajni zadatak da čuva otok od Neretvana i drugih neprijatelja koji dolaze s kopna. Takve pomorske straže nisu potrebne dobro utvrđenom Hvaru. S druge strane, kopnene straže su također u rukama otočana. Kako su kopneni stražari plaćeni, a na straži se izmjenjivalo 40 do 50 ljudi, Ivanić je bez poteškoće mogao stražare uzeti u svoju službu. Najzad, treći »vojnički element« na otoku jesu strijelci. Oni i prije Ivanićeve pobune pokušavaju prisvojiti povlastice koje ta služba donosi. Nije odlučno što nisu uspjeli, važno je da Ivanić ima uz sebe najelitniji pučki vojnički rod. Pri ispitivanju korijenja Ivanićeva pokreta valja također uzeti u obzir činjenicu da strijelci već 1495. g. nastupaju u Veneciji organizirano!

Prema tome, vojničke su službe uoči Ivanićeve pobune gotovo isključivo u rukama pučana i to onih izvan grada Hvara! Hvar se u isto vrijeme zatvara u sebe, postaje neosvojiv tako neprijatelju kao i domaćem čovjeku. Budući da su straže po otoku i u moru postale neophodne, otočani neće više važnu stražarsku službu vršiti besplatno i dobivaju plaću.

Svijest o sve većoj važnosti starogradskog kotara pojačava i mletački knez ustanovljenjem starogradskog suca.

Tako se čini da početkom XVI st. sazrijevaju uvjeti da stara neretvanska metropola iznova preotme vodstvo Novom Hvaru.

BILJEŠKE:

- ¹ Rijeka 1864. N. dj., str. 167—171.
- ² N. dj., str. 104—108.
- ³ N. dj., str. 103.
- ⁴ N. dj., str. 104.
- ⁵ N. dj., str. 105.
- ⁶ N. dj., str. 107.
- ⁷ N. dj., str. 108.
- ⁸ N. dj., str. 27—68.
- ⁹ N. dj., str. 27; potertala N. K.
- ¹⁰ N. dj., str. 26—27.
- ¹¹ N. dj., str. 29.
- ¹² N. dj., str. 50.
- ¹³ N. dj., str. 51.
- ¹⁴ N. dj., str. 69—111.
- ¹⁵ N. dj., str. 69.
- ¹⁶ N. dj., str. 73.
- ¹⁷ N. dj., str. 75.
- ¹⁸ N. dj., str. 76; potertala N. K.

¹⁶ N. dj., str. 79.

¹⁷ N. dj., str. 80, 81.

¹⁸ N. dj., str. 93.

¹⁹ N. dj., str. 98.

²⁰ Prema priči izbija sukob između plemića i pučana na badnjak i to zato što su plemići stavili u krstionicu mjesto posvećene vode tintu! Pučani ipak nisu odmah obratili s vlastelom, nego su se, predvođeni popom Badlovićem, »u kući današnje obitelji Bonaca«, zakleli na raspelo da će se osvetiti. To su i učinili 6. veljače kad su poklali sve plemiće osim jednoga iz porodice Jakša koji se zavukao u dimnjak. »Ali nebo nije moglo gledati sav onaj užas« i za oluje koja izbija, »Hrist u kući Bonaca procuri krvlju«. Mlečani su zatim pohvatili pučke vode, a njihove su glave dali »isklesati i metnu ih na vrhu svakog luka Sanmichelieeve loggie« (n. dj., str. 99). Premda Novak tvrdi da je »puk« u toj priči sačuvao »uglavnom historijsku stranu o događajima od 1510—1514«, svatko se može uvjeriti da ta tvrdnja nije točna.

²¹ Hvar, Beograd MCMXXIV

²² N. dj., str. 99—113.

²³ N. dj., str. 99—100.

²⁴ N. dj., str. 104.

²⁵ N. dj., str. 113.

²⁶ Kako ćemo, na primjer, ocijeniti činjenicu da Novak još uvijek zastupa mišljenje da je Bela IV stvarno dao Hvaranima darovnicu — poznati falsifikat iz 1242. g. — kad je upravo za nju u novijoj literaturi konstatirano da je očiti falsifikat! Literaturu o tom falsifikatu Novak uopće ne poznaje. Vidi o tome N. Klaić, Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku, Zagreb 1976, str. 89.

²⁷ N. dj., str. 95—102.

²⁸ N. dj., str. 9—43.

²⁹ N. dj. str. 11.

³⁰ N. dj., str. 13, 14.

³¹ N. dj., str. 14; potertala N. K.

³² N. mj.

³³ N. dj., str. 15.

³⁴ N. dj., str. 52.

³⁵ N. dj., str. 53.

³⁶ N. dj., str. 54.

³⁷ Zagreb 1956.

³⁸ N. dj., str. 30.

³⁹ N. dj., str. 37—38.

⁴⁰ N. dj., str. 41.

⁴¹ Prilozi povijesti Hvara I, Zapisi o zavičaju, Sv. II, Jelsa 1970, str. 63—95.

⁴² Hvarski zbornik 2, 1974., str. 23—37.

⁴³ N. dj., str. 23.

⁴⁴ Hvarski zbornik 2, 1974., str. 41—86.

⁴⁵ Pomorski zbornik 12, Rijeka 1974., str. 117—159.

⁴⁶ Pjesme Petra Hektorovića i Hanibala Lucića, Stari pisci hrvatski 6, JAZU 1874., str. III.

⁴⁷ N. dj., str. 71.

⁴⁸ Hektorović, kao i toliki drugi plemići, nagraduje u svojoj oporuci vjernu poslugu — dvije žene — zatim neke majstore koji su mu besplatno radili i pomagali nazidati »Tvrđalj« i najzad, neke »picokare« (trećoretkinje). Nagrade su male, 1 do 2 dukata, pa daleko više podsjećaju na sitničava starca nego velikodušnog vlastelina. Ta Hektorović do najmanjih sitnica i pojedinosti određuje način na koji se smiju izvršiti gradnje koje je započeo. To posebno vrijedi za »Tvrđalj« koji »me — kako sam priznaje — posvoji, ki pravim svakom, čudno me opoiji« (Pjesme, str. 4). Pjesnik se zaista čitav život izživljavao gradeći tu utvrdu »na pomoć općini, meni na zabavu, na utihu mojih koji će za mnom bit, jer je upravo svojih pomagat i ljubiti«. Ove bi se riječi na početku »Ribanja« mogle tumačiti kao dokaz Hektorovićeve ljubavi prema puku tada kad ne bismo znali da je »općina« prema odredbama njegove oporuke imala doista malo od »Tvrđalja«: od dvadesetak soba samo su s dvije doživotno raspolagale njegove služavke.

⁴⁹ Pjesme, str. XLI, XLII.

⁵⁰ V. Jagić—B. Vodnik, Povijest hrvatske književnosti I, str. 125.

⁵¹ N. dj., str. 128, 130.

⁵² N. dj., str. 132, 134.

⁵³ N. dj., str. 116.

⁵⁴ Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda, Zagreb 1945., str. 127.

⁵⁵ Rasprave is starije hrvatske književnosti, MH 1970., str. 25—33.

⁵⁶ N. dj., str. 48.

⁵⁷ Ustanak Matija Ivanića i stupanj građanske svijesti hrvatskih renesansnih pjesnika, referat na simpoziju o Ivaniću, štampan u Zadarskoj reviji 3—4, 1976. str. 161—176.

⁵⁸ N. dj., str. 161.

⁵⁹ S. Ljubčić, Statuta et leges civitatis Buduae, civitatis Scardonae et civitatis et insulae Lesinae, MHJSM, Vol. III, 1882—1883, str. 430 (dalje citiram Statuta).

⁶⁰ Statuta, str. 429—430.

⁶⁴ I. Kukuljević, Marina Sanuda odnošaji skupnovlade mletačke prema južnim Slavenom. Rapporti della republica veneta coi Slavi Meridionali. Brani tratti dei diari manoscritti di Marino Sanudo, Arkiv za povjestnicu jugoslavensku VI, U Mletcih 1863, str. 344—345 (dalje citiram Sanudo).

⁶⁵ N. dj., str. 167.

⁶⁶ N. dj., str. 170.

⁶⁷ N. dj., str. 172, 174.

⁶⁸ Vidi bilj. 64.

⁶⁹ Jakov Stipišić, Nekoliko arhivskih vijesti o pučkom ustanku na Hvaru, Zadarska revija 3—4, 1976., str. 185.

⁷⁰ Služimo se izdanjem G. Schwandtnera, Scriptorum rerum hngaricarvm veteres ac genvini, Tomvs II, Beč MDCCXLVI, str. 107—381.

⁷¹ N. dj., str. 112.

⁷² Zatim nastavlja: »Cum nemo fere Christianorum Principum adeo mitis sit ingenii quin Venetos, aequae ac publicam nobilitatis pestem, fraudum ac insidiarum nidum, excidendos censeat; nempe, quorum ciuitatem, officinam euersionum appellat, finitima quique loca recensentem, tanquam ad praedam exposita«. N. dj., str. 295.

⁷³ N. dj., str. 293.

⁷⁴ N. mj.

⁷⁵ N. dj., str. 295—296.

⁷⁶ N. dj., str. 295.

⁷⁷ N. dj., str. 328—329.

⁷⁸ N. dj., str. 329.

⁷⁹ O Crijevićevim nazorima vidi vrlo dobru raspravu F. Račkoga, Iz djela E. L. Crievića Dubrovčanina, Starine IV, 1872, str. 154—200.

⁸⁰ N. dj., str. 330, 331.

⁸¹ Nepoznati dokumenti za povijest »Pučkog prevrata na Hvaru 1510—1514« i za dalju borbu pučana za ravnopravnost sa vlastelom u komuni Hvara, Starine 48, 1958, str. 387—429.

⁸² N. dj., str. 402.

⁸³ N. dj., str. 405—406.

⁸⁴ N. dj., str. 406—407.

⁸⁵ N. dj., str. 410—412.

⁸⁶ N. dj., str. 412.

⁸⁷ N. dj., str. 419.

⁸⁸ N. dj., str. 422—423.

⁸⁹ N. dj., str., 423—425.

⁹⁰ N. dj., str. 427—429.

⁹¹ Hvarski zbornik 2, str. 77—85.

⁹² N. dj., str. 79.

⁹³ Zadarska revija 3—4, str. 185—194.

⁹⁴ Hvar 1976, str. 1—22.

⁹⁵ I. Črnčić, Prilozi k razpravi: Imena Slovcjenin i Ilir u našem gostinjc u Rimu poslije 1453. god., Starine XVIII, 1886., str. 1—164.

⁹⁶ Vidi »Novo o Ivaniću«, Večenji list od 17. i 18. srpnja 1976., str. 13.

⁹⁷ Vidi o tome više u N. Klaić — I. Petricioli, Zadar u srednjem vijeku, Zadar 1976, str. 235 i d.

⁹⁸ Vidi N. Klaić, Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku, Zagreb 1976., str. 157.

⁹⁹ N. dj., str. 157—158.

¹⁰⁰ N. dj., str. 158.

¹⁰¹ N. dj., str. 158—159.

¹⁰² N. dj., str. 160—162.

¹⁰³ Petar Hektorović poput druge hvarske vlastele ima posjede na tri mjesta na otoku: u gradu Hvaru, u Starom gradu i okolici i na Visu. Vidi Pjesme, str. IX—XXIII.

¹⁰⁴ Statuta, str. 180.

¹⁰⁵ Statuta, str. 181.

¹⁰⁶ Statuta, str. 192.

¹⁰⁷ Statuta, str. 217.

¹⁰⁸ Statuta, str. 220.

¹⁰⁹ Statuta, str. 224.

¹¹⁰ Vidi Dj. Šurmin. Hrvatski spomenici I. MHJSM VI, 1898, str. 128—129.

¹¹¹ T. Smičiklas, Codex diplomaticus CDS II, str. 241—242.

¹¹² CD III, str. 131.

¹¹³ F. Rački, Thomas Archidiaconus, Historia Salonitana, MSHSM XXVI

¹¹⁴ CD III, str. 254.

¹¹⁵ Više o tome vidi N. Klaić, n. dj., str. 486 i d.

¹¹⁶ S. Ljubić, Ijstine o odnošašjih I, str. 115.

¹¹⁷ Statuta, str. 379.

¹¹⁸ Statuta, str. 379.

¹¹⁹ Statuta, str. 385.

¹²⁰ Statuta, str. 382—383.

¹²¹ Statuta, str. 383.

122. Statuta, str. 170.
 123. Statuta, str. 179.
 124. Statuta, str. 179.
 125. Statuta, str. 203.
 126. Vidi o tome opširnije u N. Klaić, n. dj. str, 89.
 127. Statuta, str. 217.
 128. Statuta, str. 221.
 129. Statuta, str. 222.
 130. Statuta, str. 225.
 131. Statuta, str. 387.
 132. Statuta, str. 388—389.
 133. Statuta, str. 390—391.
 134. Statuta, str. 393.
 135. Statuta, str. 393.
 136. Statuta, str. 397.
 137. Statuta, str. 397.
 138. Statuta, str. 398.
 139. Ipak se u reformacijama »reformatora« ističe da su oni »electi et deputati super statum communis et hominum civitatis et insule Phare tam per nobiles et consilium generale quam per universitatem et populares Phare et insule predictæ«. Statuta, str. 398.
 140. Statuta, str. 399—400.
 141. Statuta, str. 399—400.
 142. Statuta, str. 400—401. Vrlo su zanimljive odredbe reformatora o zajmovima porezima i dužnicima te o globama koje se plaćaju u novcu.
 143. Statuta, str. 401.
 144. Statuta, str. 402. U Veneciji se pojavljuju Ivan Ozorov, Vital Silvestrov i Vi- doš Tomašev, »nobiles Farense, pro parte comitis, iudicum et consilii de comunis Farre sive Liesne et Farenensis insule«.
 145. Statuta, str. 403.
 146. Statuta, str. 404.
 147. Statuta, str. 405. Predan, obračun o utrošku općinskog novca je ovakav: plaće knezu 720 libara, kancelaru 330 l., sucima 160 l., glasnicima 120 l. i »kavaljeru« 60 li- bara. Kako tadašnji općinski prihodi, zajedno s tridesetinom, iznose 2300 Libara, općini ostaje 910 libara.
 148. Neki su, kažu pučki poslanici, poginuli dok su neki bili ranjeni. I sada su mnogi pučani u Trogiru i ondje sijeku drvo za trogirski kaštel.
 149. Statuta, 406.
 150. Statuta, str. 407.
 151. Statuta, str. 407, 408.
 152. Statuta, str. 408.
 153. Statuta, str. 409—417.
 154. Statuta, str. 410.
 155. Statuta, str. 411.
 156. Statuta, str. 411. »... perche la blava e altra grassa, la qual in nostro contado se recogli a pena per 3 mexi del anno, dar porave nutrimento alli cittadini de contadini de Liesna«.
 157. Statuta, str. 413.
 158. Statuta, str. 413—417.
 159. Statuta, str. 413. Na otoku su naime »molti poverissimi homeni, li qual hano algune poche facultade e che ala zornada se guadagna cum el suo proprio sudor...«.
 160. Statuta, str. 417.
 161. Statuta, str. 417.
 162. Statuta, str. 416.
 163. Statuta, str. 420.
 164. Statuta, str. 418—429.
 165. Statuta, str. 418.
 166. Statuta, str. 422.
 167. Statuta, str. 418—420.
 168. Statuta, str. 425.
 169. Statuta, str. 421.
 170. Statuta, str. 421—422.
 171. Statuta, str. 436.
 172. Statuta, str. 421.
 173. Prijedlog je iznesen 28. III 1468., a knez je tada Bernard Cicogna. Statuta, str. 434.
 174. Za prijedlog je glasalo 44 vijećnika, protiv 23, a dvojica su se suzdržavala od glasanja.
 175. Statuta, str. 436—439.
 176. Statuta, str. 437.

Sommario

MATIJA IVANIĆ — IL DUCA JANKO E LA LOTTA CENTENARIA DEI PLEBEI DI LESINA PER I DIRITTI POLITICI

Esponendo all'inizio del trattato il problema essenziale, l'autore ritiene che il trattato scientifico sulla sommossa di Ivanić non è ancora iniziata nella nostra storiografia. L'origine di questo fenomeno è dovuta inanzitutto alla mancanza di uno studio teorico nella letteratura sulle insurrezioni dei contadini e dei plebei in genere ed in particolare sulla sommossa di Ivanić. L'autore offre in seguito un breve sommario della storiografia da S. Ljubić (1864) fino ai nostri giorni e dopo presenta come la questione viene esaminata dagli storici della letteratura da Racki in poi, come si comportavano gli scrittori contemporanei di Lesina, P. Hektorović e V. Pribojević, di fronte al movimento popolare.

Nel secondo capitolo — Le Fonti vecchie e nuove — sono state esaminate le fonti principali in tal modo che l'autore richiami l'attenzione in particolare sul ragusino Ludovico Tubero Cerva il quale, anche se contemporaneo di Ivanić, non è stato da nessuno ancora giudicato come il fonte storico per la sommossa. I nuovi documenti su Ivanić sono stati pubblicati da G. Novak, M. Nikolanci e J. Stipišić cosichè anche loro vengono menzionati in questo trattato.

Dato che l'autore ritiene che i movimenti sociali in Dalmazia possono essere compresi solo dopo uno studio approfondito del comune dalmato, egli offre in seguito del trattato un'immagine sulla struttura della vita economica, sociale e politica del comune dalmato nel Medio Evo. Qui viene rilevata in particolare la democrazia esistente nella struttura interna del comune che non conosce le differenze legali tra le classi economicamente e socialmente diverse. Per dare un giudizio sul carattere dei movimenti sociali è molto importante il fatto che il comune stesso ha il potere giudiziario su tutti i suoi cittadini, di conseguenza non c'è il dominio nel senso legale da uomo su uomo cioè il rapporto feudale. L'eguaglianza dei cittadini nel senso legale influisce, positivamente anche sui rapporti economici perché non esiste l'invidia da parte dei contadini di fronte alla ricchezza dei feudatari.

Solo la possessione del capitale rappresenta la condizione fondamentale per assicurare lo sviluppo della vita economica. Perciò nel comune dalmato viene riconosciuto a tutti i cittadini il diritto di svolgere qualsiasi attività senza dire privilegi né a feudatari né a contadini. La conseguenza di una tale struttura economica si manifesta anche nelle sommosse sociali; il motivo principale di esse non è più quindi la rivendicazione dell'eguaglianza economica o sociale ma il movente dei numerosi tumulti diventa la lotta per i diritti politici tra i plebei ed i patrizi. Questa lotta si diffonde nei comuni isolani, come per esempio quello di Lesina, su tutta la comunità insulare, perché i membri del comune e quelli del Consiglio abitano non soltanto nella capitale ma anche fuori di essa. L'esempio di alcuni comuni dalmati, come pure lo sviluppo del comune di Lesina, Lissa, che l'autore studia dalla fine del XIII secolo fino alla sommossa di Ivanić, dimostra che si tratta appunto di tali contraddizioni.

Seguendo perciò lo sviluppo del comune di Lesina—Lissa, fino all'inizio del XVI secolo, l'autore constata che pian piano si stanno creando le condizioni prime perché Cittavecchia ridiventi metropoli. Questa città si sta liberando dall'autorità del giudice di Lesina ed assume un'importanza particolare assicurando i corpi di guardia costiera e terrestre; da questa parte dell'isola vengono prescelti anche gli arcieri per il servizio sulle galee. Quindi, alla vigilia della sommossa di Ivanić, le funzioni militari si trovano quasi esclusivamente tra le mani degli isolani e specie quelli abitante fuori la città di Lesina, mentre quest'ultima nello stesso tempo diventa inespugnabile per gli abitanti degli altri comuni e gli forestieri.